

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ІОХОВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології та
державного управління
д.політ.н., професор
_____ Чальцева О.М.
«_____» _____ 2026р.

**ПРОТИДІЯ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ:
ІНСТИТУТИ, МАСШТАБИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 052 Політологія
Бакалаврська робота

Науковий керівник:
Чальцева О.М., завідувач кафедри
політології та державного управління
д. політ. наук, професор

Оцінка: ____ / ____ / ____
(бали/за шкалою ЕКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК:

(підпис)

Вінниця 2026

АНОТАЦІЯ

Іохов В. О. Протидія правому екстремізму в сучасній Німеччині: інститути, масштаби та виклики для демократичної держави.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня освіти «Бакалавр» за спеціальністю 052 «Політологія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2026.

У роботі досліджено систему протидії правому екстремізму в сучасній Німеччині. Мета дослідження - визначити її інституційні особливості, ефективність і демократичну легітимність. Використано аналіз і синтез, структурно-функціональний, нормативно-правовий, історико-політичний, порівняльний методи та case study AfD. Встановлено, що сила німецької моделі поєднується з ризиками політизації, закритості процедур і втрати довіри. Наукова новизна полягає в аналізі протидії правому екстремізму через зв'язок ефективності, прозорості, нейтральності та суспільної легітимності.

Ключові слова: правий екстремізм, Німеччина, Verfassungsschutz, AfD, демократична легітимність, політизація, wehrhafte Demokratie.

ABSTRACT

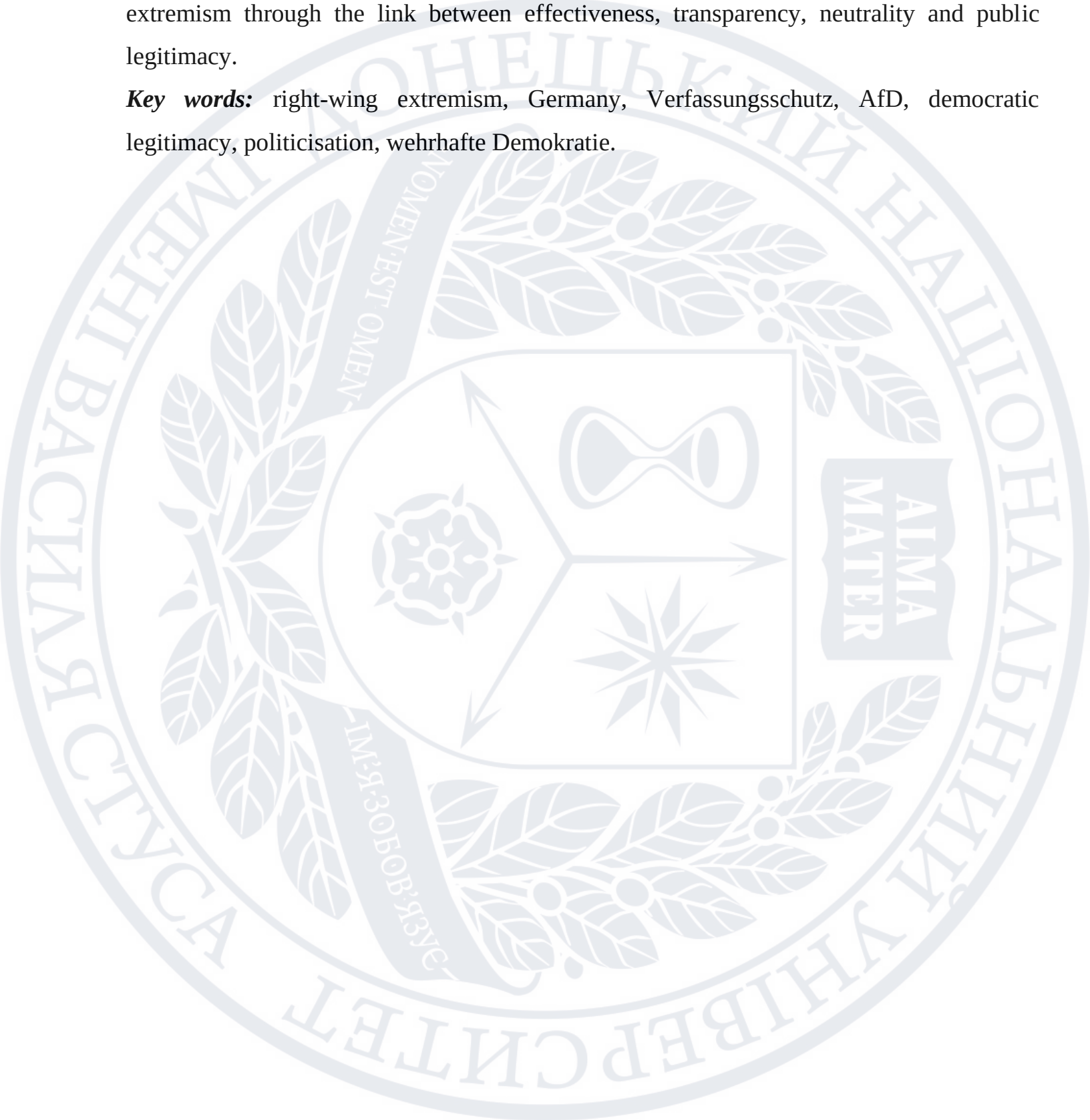
Iokhov V. O. Right-Wing Extremism in Contemporary Germany: Institutional Responses, Scope, and Challenges to Democratic Governance.

Qualification work for the degree of "Bachelor" in the specialty 0312 Political sciences and civics. Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2026.

The thesis examines the system of countering right-wing extremism in contemporary Germany. Its aim is to identify the institutional features, effectiveness and democratic legitimacy of this system. The study applies analysis and synthesis, structural-functional, legal, historical-political and comparative methods, as well as a case study of the AfD. The results show that the strength of the German model is accompanied by risks of politicisation,

limited transparency and declining trust. The scientific novelty lies in analysing counter-extremism through the link between effectiveness, transparency, neutrality and public legitimacy.

Key words: right-wing extremism, Germany, Verfassungsschutz, AfD, democratic legitimacy, politicisation, wehrhafte Demokratie.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ПРОТИДІЇ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ	12
1.1. Поняття правого екстремізму в сучасній політичній науці.....	12
1.2. Теоретико-методологічні підходи до аналізу протидії правому екстремізму та проблеми політизації.....	15
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ПРОТИДІЇ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ.....	21
2.1. Історичні передумови wehrhafte Demokratie в Німеччині	22
2.2. Інституційні та правові засади протидії екстремізму у Федеративній Республіці Німеччина	24
2.3. Парламентський, громадський та медійний контроль у сфері протидії екстремізму	33
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ У ПРОТИДІЇ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ	38
3.1. Alternative für Deutschland як виклик для німецької системи протидії екстремізму	38
3.2. Політизація антиекстремістських механізмів у державній системі протидії екстремізму	42
3.3. Посилення незалежності та легітимності антиекстремістських інститутів.	46
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	54

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

AfD - Alternative für Deutschland

BfDI - Bundesbeauftragte für den Datenschutz und die Informationsfreiheit

BfV - Bundesamt für Verfassungsschutz

BKA - Bundeskriminalamt

BMI - Bundesministerium des Innern und für Heimat

BVerfG - Bundesverfassungsgericht

BVerfSchG - Bundesverfassungsschutzgesetz

EU / ЄС - Європейський Союз

G10-Kommission - Комісія Бундестагу з контролю за обмеженням таємниці листування, поштового і телекомунікаційного зв'язку

LfV - Landesamt / Landesbehörde für Verfassungsschutz

OVG NRW - Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen

PKGr - Parlamentarisches Kontrollgremium

VG Köln - Verwaltungsgericht Köln

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням праворадикальних та правоекстремістських тенденцій у сучасній Європі, що створює суттєві виклики для демократичних політичних систем. Поширення ксенофобських, антидемократичних і націоналістичних наративів, радикалізація частини суспільства, активізація екстремістських мереж у цифровому середовищі та збільшення політичної поляризації актуалізують питання ефективної державної протидії правому екстремізму [1; 4; 34, с. 17-24; 49; 71; 73, с. 353-372; 75].

Особливий науковий інтерес у цьому контексті становить Федеративна Республіка Німеччина. Історичний досвід націонал-соціалізму, післявоєнне формування концепції «войовничої демократії» (*wehrhafte Demokratie*) та розвинена система інституційного захисту конституційного ладу зробили Німеччину одним із найбільш показових прикладів демократичної протидії екстремізму. Водночас сучасна боротьба з правим екстремізмом у Федеративній Республіці Німеччина (далі ФРН) супроводжується низкою суперечностей, пов'язаних із межами допустимого державного втручання у політичний процес. Особливого значення ця проблема набуває в контексті ситуації навколо партії *Alternative für Deutschland* (далі *AfD*), окремі структури та представники якої були класифіковані німецькими органами захисту конституції як правоекстремістські або підозрювані в екстремізмі. Саме цей кейс актуалізує питання балансу між необхідністю захисту демократії та ризиками політизації антиекстремістських механізмів [11; 19; 20; 39].

Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності комплексного аналізу німецької системи протидії правому екстремізму, оцінки її інституційної ефективності, виявлення потенційних ризиків для демократичної легітимності та формулювання рекомендацій щодо збереження балансу між безпекою, правовою державою і політичною нейтральністю антиекстремістських інституцій [5; 41, с. 97-116; 46; 67, с. 2-22].

Стан наукової розробленості теми охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів. Теоретичну основу для аналізу політичних партій і партійних систем становлять класичні праці М. Дюверже про організацію політичних партій [32], Дж. Сарторі про партійні системи [65], С. Ліпсета і С. Роккана про соціальні розмежування та партійну конкуренцію [52], О. Кірхгаймера про трансформацію масових партій [45], а також Р. Катца і П. Мейра про картельну партію [44]. Для цієї роботи ці підходи важливі тому, що AfD аналізується не лише як об'єкт антиекстремістської політики, а і як політична партія, вбудована у виборчу конкуренцію, партійну систему та конфлікт навколо меж допустимої політичної боротьби у ФРН.

Окремий блок літератури становлять дослідження еволюції партійної системи Німеччини, правого екстремізму, радикальної правиці та механізмів демократичного самозахисту. Для характеристики німецької партійної системи використано праці, присвячені партійному розвитку ФРН [58]; для аналізу радикальної правиці й екстремізму - роботи К. Мадде [57], У. Бакеса та Е. Єссе [42], А. Пфаль-Траугбера [62], дослідження Інституту політичних наук Лейпцизького університету [26], матеріали Bundeszentrale für politische Bildung [22], звіти Федерального відомства з охорони конституції [11; 12], документи Бундестагу [28; 30], рішення німецьких судів [19; 60; 61], а також аналітичні матеріали Європейського парламенту та Європейської комісії [33; 34]. Саме ці джерела дозволяють поєднати аналіз правого екстремізму як ідеологічного явища з аналізом інституційної реакції демократичної держави.

Водночас недостатньо розробленою залишається проблема взаємозв'язку між ефективністю антиекстремістських структур, ризиками їхньої політичної чутливості та суспільною довірою до демократичних інститутів у країнах з розвинутою представницькою системою. Саме тому в роботі поєднано аналіз партійної конкуренції, інституційної архітектури, правових процедур та

демократичної легітимності антиекстремістської політики [41, с. 97-116; 46; 67, с. 2-22].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в рамках тематичного плану НДР Донецького національного університету імені Василя Стуса - ініціативного фундаментального дослідження кафедри політології та державного управління: «Публічна політика і державне управління в умовах війни та повоєнного відновлення України» (реєстраційний номер 0123U101423).

Метою роботи є визначення особливостей системи протидії правому екстремізму в сучасній Німеччині, оцінка її інституційної ефективності та демократичної легітимності, а також окреслення рекомендацій щодо підвищення незалежності, прозорості й суспільної довіри до антиекстремістських механізмів у демократичній державі.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- розкрити поняття правого екстремізму в сучасній політичній науці та відмежувати його від радикалізму і популізму;
- охарактеризувати стан наукової розробки проблеми та теоретичні підходи до аналізу протидії правому екстремізму;
- визначити політизацію антиекстремістських інститутів як теоретичну проблему демократичної держави;
- дослідити історичні та правові передумови формування німецької системи протидії екстремізму;
- охарактеризувати структуру, повноваження та взаємодію органів, відповідальних за протидію правому екстремізму у ФРН;
- проаналізувати кейс партії AfD як приклад сучасного застосування інструментів «войовничої демократії»;
- оцінити ризики політизації антиекстремістських механізмів та їхній вплив на суспільну довіру;

- сформулювати рекомендації щодо підвищення інституційної незалежності, прозорості та легітимності антиекстремістських структур.

Об'єктом дослідження є система державної протидії правому екстремізму в сучасній Федеративній Республіці Німеччина.

Предметом дослідження виступають інституційні механізми, політико-правові інструменти та суспільно-політичні суперечності, пов'язані з діяльністю німецьких органів протидії правому екстремізму.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що ефективність антиекстремістських інститутів Німеччини залежить не лише від обсягу повноважень державної системи, а й від рівня її політичної нейтральності, процедурної прозорості та суспільної легітимності. За умов політичної поляризації навіть юридично обґрунтовані антиекстремістські рішення можуть створювати ризики недовіри, якщо суспільство сприймає їх як інструмент політичної боротьби.

Дослідницька конструкція роботи побудована на поєднанні трьох рівнів аналізу: теоретичного визначення правого екстремізму та ризиків політизації; історико-правового й інституційного аналізу німецької системи протидії екстремізму; прикладного аналізу справи AfD як політично чутливого кейсу застосування антиекстремістських механізмів. Основними критеріями оцінки цієї системи виступають правова визначеність, функціональне розмежування повноважень, координація між інституціями, наявність зовнішнього контролю, процедурна прозорість і суспільна довіра. Відповідними індикаторами є законодавчі підстави діяльності органів, порядок ухвалення рішень, можливість судового оскарження, механізми парламентського та адміністративного нагляду, публічна звітність і політичні наслідки офіційних класифікацій.

Для досягнення мети дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження.

Серед загальнонаукових методів застосовано аналіз і синтез, систематизацію та узагальнення, що дали змогу впорядкувати теоретичні підходи, джерельну базу

та емпіричний матеріал дослідження. Структурно-функціональний аналіз використано для визначення ролі окремих органів у загальній системі протидії правому екстремізму.

Нормативно-правовий метод застосовано для аналізу законодавства ФРН, судових рішень і правових підстав діяльності антиекстремістських інституцій. Історико-політичний метод використано для дослідження передумов формування німецької системи демократичного самозахисту. Аналіз офіційних документів дав змогу опрацювати звіти органів захисту конституції, матеріали Бундестагу, судові акти та документи Європейського Союзу.

Порівняльний метод дозволив співвіднести німецький досвід із ширшим європейським контекстом протидії правому екстремізму. Метод case study застосовано для аналізу ситуації навколо партії AfD як показового прикладу сучасного використання антиекстремістських механізмів щодо політично значущого актора.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальному процесі під час підготовки матеріалів із партології, порівняльної політології, політичних систем зарубіжних країн і проблем демократичної безпеки. У практичній площині результати дослідження можуть бути корисними для політичного консультування органів влади, громадських організацій та аналітичних структур, які працюють із питаннями протидії радикалізації, захисту демократичних інститутів і підвищення довіри до державної політики безпеки.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у формі підготовки доповіді-презентації до передзахисту бакалаврської роботи. Основні положення роботи можуть бути використані під час підготовки навчальних матеріалів із партології, політичних систем, порівняльної політики та проблем демократичної безпеки, а також у сфері політичного консультування органів влади щодо інституційної протидії радикалізації.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження.

Бакалаврська робота складається з анотацій українською та англійською мовами, змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить 59 сторінок.

Список використаних джерел і літератури містить 75 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ПРОТИДІЇ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ

1.1. Поняття правого екстремізму в сучасній політичній науці

Правий екстремізм є одним із ключових понять сучасної політичної науки, яке використовується для позначення ідей, рухів, організацій та політичних практик, спрямованих проти базових принципів ліберальної демократії. Його зміст не обмежується лише радикальною критикою чинної влади або різкими формами правої політичної риторики. Правий екстремізм передбачає глибше заперечення демократичного конституційного порядку, політичного плюралізму, рівності громадян і універсального характеру прав людини. У цьому дослідженні поняття використовується як аналітична категорія політичної науки, а не як публіцистичне позначення будь-якої радикальної правої позиції [2; 34, с. 19-24; 48; 57].

У найзагальнішому вигляді правий екстремізм можна визначити через поєднання кількох ознак, які у різних дослідницьких традиціях пов'язуються з антидемократичним характером крайньої правиці. Зокрема, К. Мадде наголошує на ролі натовізму, авторитаризму та популістської логіки в сучасній радикальній правиці [57], а У. Бакес, Е. Єссе й А. Пфаль-Траугбер розглядають екстремізм як політичну орієнтацію, несумісну з ліберально-демократичним порядком [42; 62]. У межах цієї роботи правий екстремізм трактується як ідеологічна та політична орієнтація, що ґрунтується на уявленнях про природну нерівність людей, етнічну або національну ієрархію, пріоритет колективної ідентичності над індивідуальними правами, а також на недовірі або ворожості до демократичних інститутів.

У німецькій політико-правовій традиції поняття правого екстремізму має особливе значення, оскільки воно пов'язане не лише з ідеологічною класифікацією, але й із питанням захисту конституційного ладу. Федеральне відомство з охорони конституції розглядає правий екстремізм як сукупність націоналістичних,

расистських, антисемітських і ксенофобських уявлень, які заперечують рівну гідність людей та суперечать принципам Основного закону ФРН. У цьому сенсі правий екстремізм у Німеччині трактується не просто як крайня права позиція, а як політична орієнтація, що може становити загрозу вільному демократичному основному ладу [9; 11, с. 64-67; 12, с. 64-67].

Важливим для дослідження є розмежування понять «радикалізм», «популізм» і «екстремізм». Радикалізм може означати прагнення до глибоких політичних або соціальних змін, але сам по собі не обов'язково передбачає заперечення демократії. Радикальні політичні сили можуть діяти в межах конституційного порядку, брати участь у виборах, визнавати демократичні процедури та домагатися змін легальними засобами. Тому радикалізм не слід автоматично ототожнювати з екстремізмом [2; 35; 48].

Популізм також не є тотожним екстремізму. У політичній науці популізм зазвичай описують як спосіб політичної мобілізації, заснований на протиставленні «народу» та «еліти». Правий популізм може поєднувати антиелітарну риторику з націоналізмом, антиімміграційними гаслами та критикою наднаціональних інституцій. Проте не кожен правопопулістський рух є правоекстремістським. Водночас правий популізм може створювати сприятливе середовище для нормалізації екстремістських наративів, особливо тоді, коли він систематично використовує ксенофобську, антидемократичну або антиконституційну риторику [34, с. 19-24; 57].

Екстремізм, на відміну від радикалізму та популізму, характеризується принциповою несумісністю з основами демократичного порядку. Якщо радикалізм може вимагати глибоких змін, а популізм може критикувати політичні еліти, то екстремізм спрямований проти самих засад демократичної системи. Саме тому в аналізі правого екстремізму ключовим є не лише зміст політичних гасел, але й ставлення відповідних акторів до рівності громадян, прав меншин, незалежності

суду, політичного плюралізму та легітимності демократичних процедур [2; 34, с. 19-24; 42; 48].

У європейському контексті проблема правого екстремізму ускладнюється тим, що не існує єдиного універсального визначення цього поняття на рівні Європейського Союзу. У документах ЄС частіше використовується ширша категорія радикалізації, особливо радикалізації до насильства. Водночас дослідження Європейського парламенту щодо правого екстремізму в ЄС пропонують розглядати це явище через поєднання кількох ознак: віри в ієрархію та нерівність між людьми, авторитаризму, антидемократичної спрямованості, а також готовності до погроз, переслідування або насильства. Таке розуміння дозволяє відмежувати правий екстремізм від ширшого спектра праворадикальних або правопопулістських позицій. [33; 34, с. 19-24; 35]

Сучасні європейські тенденції демонструють, що правий екстремізм перестає бути виключно маргінальним явищем. Його наративи дедалі частіше проникають у публічний дискурс, соціальні мережі, партійну політику та культурні практики. В окремих випадках екстремістські групи намагаються легалізуватися у формі політичних партій, громадських організацій або медійних платформ. Це створює складну ситуацію для демократичних держав, оскільки межа між легітимною політичною опозицією, радикальною критикою системи та антиконституційною діяльністю стає менш очевидною [24; 25; 34, с. 17-24; 49; 72; 75].

Для цієї роботи правий екстремізм розуміється як ідеологічно та організаційно оформлена антидемократична установка, що заперечує рівну гідність людей, політичний плюралізм і базові конституційні правила демократичного суспільства. Таке визначення дозволяє уникнути надмірного розширення поняття екстремізму й одночасно зберегти увагу до тих форм правої політики, які становлять реальну загрозу демократичній державі.

1.2. Теоретико-методологічні підходи до аналізу протидії правому екстремізму та проблеми політизації

Дослідження протидії правому екстремізму потребувало чіткої теоретико-методологічної основи, оскільки йшлося не лише про аналіз окремих екстремістських рухів або партій, а про вивчення того, як демократична держава створює, легітимує та застосовує спеціальні інституційні механізми захисту конституційного ладу. Ця проблематика розроблялася у кількох дослідницьких напрямках: К. Мадде аналізував радикальну правицю, популізм та екстремізм [57]; У. Бакес і Е. Єссе досліджували політичний екстремізм у ФРН [42]; А. Пфаль-Траугбер розглядав інтелектуальні та ідеологічні форми правого екстремізму [62]; представники неоінституціоналізму пояснювали роль правил, процедур і організаційних структур у формуванні політичних результатів [40; 59]. Саме тому для цієї роботи недостатньо було описати правий екстремізм як ідеологію; необхідно було також пояснити, як інститути демократичної держави реагують на нього, які обмеження вони мають і за яких умов їхня діяльність зберігає суспільну легітимність.

У межах дослідження було використано історичний неоінституціоналізм, пов'язаний із працями П. Холла і Р. Тейлор [40], П. Пірсона [63], К. Телен і С. Стейнмо [69], Т. Скочпол [68] та Д. Норта [59]. Цей підхід був найбільш придатним для аналізу німецької системи протидії правому екстремізму, оскільки дав змогу розглядати її як результат тривалого історичного розвитку, інституційної спадковості та залежності від попередньо сформованої траєкторії. У такій перспективі органи захисту конституції, суди, парламентські контрольні механізми та правові процедури розглядаються не як ізольовані елементи, а як взаємопов'язана система, сформована під впливом історичного досвіду Веймарської республіки, націонал-соціалізму та післявоєнного конституційного будівництва ФРН. Історичний неоінституціоналізм також дав змогу пояснити, чому

навіть формально правові та професійні інститути можуть мати точки політичної чутливості: їхня діяльність залежить від процедур, підпорядкованості, механізмів контролю, часової послідовності рішень і рівня довіри суспільства до їхньої незалежності.

Наступним теоретичним елементом дослідження став процесуальний підхід до аналізу радикалізації. У сучасній політичній науці та студіях безпеки радикалізація розглядається не як одномоментний перехід до екстремізму, а як поступовий процес зміни політичних установок, групової ідентичності, форм мобілізації та ставлення до насильства. Такий підхід представлений, зокрема, у праці Ф. Могаддама «Сходи до тероризму», де радикалізація описана як послідовне звуження сприйнятих альтернатив до насильства [56], а також у роботі К. Макколі та С. Москаленко «Friction: How Radicalization Happens to Them and Us», де увагу приділено індивідуальним, груповим і масовим механізмам радикалізації [54]. У межах цієї роботи цей підхід був використаний для пояснення того, чому протидія правому екстремізму в Німеччині не може обмежуватися лише заборонами, кримінальним переслідуванням або спостереженням спецслужб. Якщо радикалізація формується поступово - через ідеологічну соціалізацію, участь у праворадикальних мережах, онлайн-середовища, кризи довіри до демократичних інститутів і нормалізацію антидемократичних наративів, - то державна політика має включати не лише репресивні, але й превентивні інструменти: політичну освіту, роботу з молоддю, підтримку громадянського суспільства, протидію онлайн-радикалізації та програми дерерадикалізації [33; 35].

Наступним теоретичним елементом став підхід демократичної легітимності. Його класичні засади пов'язані з працями М. Вебера, який розглядав легітимність як визнання права влади на панування [74], а також із роботою Д. Біетема «The Legitimation of Power», де легітимність пояснена через відповідність влади встановленим правилам, нормативне обґрунтування цих правил і суспільне визнання владних рішень [3]. Для аналізу сучасної демократичної політики

важливим є також підхід Ф. Шарпфа, який розрізняв легітимність участі та представництва і легітимність результативності політики [66]. У цій роботі підхід демократичної легітимності було використано для оцінки антиекстремістської політики не лише за критерієм ефективності, але й за тим, наскільки її рішення сприймаються суспільством як правомірні, нейтральні та процедурно обґрунтовані. Саме тому для аналізу німецьких антиекстремістських інститутів важливо враховувати не тільки їхні повноваження, але й рівень довіри до них, прозорість процедур, можливість судового перегляду та наявність парламентського контролю [46; 67, с. 2-22].

Окремо слід згадати концепцію «озброєної демократії», яка в німецькому контексті позначається поняттям *wehrhafte Demokratie*. Її класичне формулювання пов'язане з працею К. Левенштайна «*Militant Democracy and Fundamental Rights*», написаною на тлі кризи європейських демократій міжвоєнного періоду та досвіду використання демократичних свобод антидемократичними рухами [53]. У цій концепції демократія розглядається не лише як процедура політичної конкуренції, але і як порядок, що має право захищати власні фундаментальні принципи від сил, які прагнуть його зруйнувати. У дослідженні ця концепція використовується як загальна нормативна рамка для пояснення логіки демократичного самозахисту. Її детальний історичний і правовий аналіз подано в другому розділі, де розглядаються формування, конституційне закріплення та інституційне втілення моделі *wehrhafte Demokratie* у ФРН [19; 20; 39; 48].

У межах дослідження також було враховано дискурсивний вимір проблеми. Його теоретичне підґрунтя пов'язане з підходами М. Фуко до взаємозв'язку знання і влади [37], а також із дискурс-теоретичними працями Е. Лаклау та Ш. Муффа, у яких політичні поняття розглядаються як елементи боротьби за значення та легітимність [47]. У цій роботі дискурсивна перспектива використовується не як окремий метод, а як допоміжна теоретична оптика для аналізу того, як категорії «екстремізм», «загроза демократії», «захист конституції», «політична

нейтральність» і «підозра в екстремізмі» функціонують у публічному, правовому та політичному просторі. Це важливо для аналізу ситуації навколо AfD, оскільки офіційна класифікація політичного актора як підозрюваного в екстремізмі має не лише юридичне, але й символічне, репутаційне та політичне значення. Різні актори - держава, спецслужби, суди, партії, медіа та громадянське суспільство - можуть по-різному інтерпретувати ці категорії та використовувати їх у боротьбі за суспільну довіру й демократичну легітимність [67, с. 2-22; 75].

Ключовою теоретичною проблемою дослідження є політизація антиекстремістських інститутів. Її не варто розуміти лише як пряме незаконне втручання уряду в діяльність спецслужб або правоохоронних органів. Політизація може мати різні форми: адміністративний вплив на пріоритети інституцій, кадрову залежність керівництва, вибіркиму публічну комунікацію, використання офіційних класифікацій для репутаційного тиску, а також нерівномірне застосування правових механізмів до різних політичних акторів [5; 41, с. 97-116; 67, с. 2-22].

Першим рівнем політизації є пряма інструменталізація. Вона виникає тоді, коли безпекові інструменти або риторика боротьби з екстремізмом використовуються владою для послаблення політичних опонентів. У стабільних демократичних системах така форма політизації зазвичай обмежується правовими та інституційними запобіжниками. Однак сама можливість такого ризику потребує уваги, особливо тоді, коли антиекстремістські механізми застосовуються щодо партій, які беруть участь у виборах і мають значну електоральну підтримку [41, с. 97-116; 67, с. 2-22].

Другим рівнем є інституційна залежність. Навіть якщо орган діє в межах закону, його підпорядкування виконавчій владі може створювати канали потенційного політичного впливу. Такий вплив не обов'язково означає прямі накази або незаконні вказівки. Він може проявлятися через визначення пріоритетів, кадрові рішення, управлінські орієнтири, комунікаційну політику та загальну політичну атмосферу. Саме тому формальна законність діяльності

антиекстремістських органів не усуває повністю питання про їхню інституційну незалежність. [5; 29; 67, с. 2-22]

Третім рівнем є політичний ефект класифікації. У сфері протидії екстремізму офіційне позначення організації як підозрюваної в екстремізмі або як підтверджено екстремістської має значення не лише для безпекової політики. Воно впливає на репутацію політичного актора, його медійне висвітлення, коаліційну прийнятність, поведінку виборців і ставлення державних службовців. Отже, навіть юридично обґрунтована класифікація може мати істотні політичні наслідки [30, с. 4-7; 41, с. 97-116; 64].

Четвертим рівнем є фактор часу та публічної комунікації. Рішення антиекстремістських органів можуть бути особливо чутливими, якщо вони оприлюднюються під час виборчих кампаній, політичних криз або коаліційних переговорів. У таких випадках значення має не тільки зміст рішення, але й момент його появи в публічному просторі. Це створює додатковий ризик того, що навіть правомірні дії держави будуть інтерпретовані як частина політичної боротьби. [43; 64; 72]

П'ятим рівнем є обмежена прозорість діяльності спеціалізованих інституцій. Антиекстремістські органи часто працюють із закритою інформацією, агентурними джерелами, непублічними методами збору даних та матеріалами, які не можуть бути повністю розкриті суспільству. Така закритість може бути виправданою з погляду безпеки, однак вона одночасно зменшує можливість публічної перевірки рішень. [5; 10; 15; 17; 16]

Особливо проблемним є використання інформаторів у радикальних середовищах. З одного боку, агентурні джерела дозволяють державі отримувати інформацію про закриті екстремістські мережі. З іншого боку, такі практики створюють ризики подвійної ролі: особи, що надають інформацію державі, можуть одночасно залишатися частиною екстремістського середовища. Це ускладнює

контроль, підвищує ризик помилок і може негативно впливати на довіру до антиекстремістських інституцій. [10; 22; 23]

Отже, методологічна конструкція дослідження поєднала кілька взаємодоповнювальних підходів. Історичний неоінституціоналізм дав змогу розглядати німецьку систему протидії правому екстремізму як результат тривалого історичного розвитку, інституційної спадковості та взаємодії формальних правил, процедур і контрольних механізмів. Процесуальний підхід до радикалізації надав можливість пояснити необхідність аналізу не лише репресивних, але й превентивних інструментів державної політики. Підхід демократичної легітимності дозволив оцінювати антиекстремістські інститути не тільки за критерієм ефективності, а й з погляду суспільної довіри, процедурної прозорості та політичної нейтральності. Концепція войовничої демократії окреслила нормативну логіку демократичного самозахисту, а дискурсивна перспектива допомогла врахувати політичне значення категорій «екстремізм», «загроза демократії» та «захист конституції».

У такій теоретико-методологічній рамці політизація антиекстремістських інститутів розглядається не як наперед задане твердження про незаконне використання державних органів, а як структурна проблема, що виникає на перетині інституційної організації, правових процедур, політичної конкуренції, публічної комунікації та суспільної довіри. Саме тому подальший аналіз німецької моделі протидії правому екстремізму має враховувати не лише її формальну розвиненість та ефективність, але й умови, за яких антиекстремістські механізми зберігають демократичну легітимність під час застосування до політично значущих акторів.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ПРОТИДІЇ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ

У другому розділі дослідження розглядаються історико-правові та інституційні основи німецької системи протидії правому екстремізму. Завдання цього розділу полягає в тому, щоб показати, як історичний досвід Веймарської республіки, націонал-соціалізму та післявоєнного конституційного будівництва вплинув на формування особливої моделі демократичного самозахисту, а також як ця модель була інституційно закріплена у діяльності органів держави.

Логіка розділу відповідає дослідницькій конструкції, сформульованій у вступі. Спочатку розглядаються історичні передумови концепції *wehrhafte Demokratie*, далі аналізуються правові та інституційні засади протидії екстремізму у ФРН, після чого характеризуються механізми парламентського, адміністративного, судового, громадського та медійного контролю. Для аналізу системи використано такі критерії: правова визначеність повноважень, функціональне розмежування між розвідувальними й правоохоронними органами, координація між федеральним і земельним рівнями, наявність контрольних механізмів та рівень публічної підзвітності. Відповідними індикаторами є законодавчі підстави діяльності органів, порядок надання статусів спостереження, можливість судового оскарження, канали обміну інформацією, форми парламентського та адміністративного нагляду, а також публічна звітність.

Така структура дозволяє розглядати німецьку модель протидії правому екстремізму не як сукупність ізольованих заходів, а як історично сформовану, юридично закріплену та інституційно розвинену систему захисту демократичного конституційного ладу. Водночас саме аналіз її правових засад, розподілу повноважень, контрольних процедур і публічної підзвітності створює підґрунтя для подальшого розгляду сучасних викликів, зокрема політичної чутливості рішень

органів захисту конституції та проблеми суспільної довіри до антиекстремістських структур.

2.1. Історичні передумови *wehrhafte Demokratie* в Німеччині

Нацистська диктатура 1933-1945 рр. стала трагічним уроком для Німеччини: найсильнішою демократичною державою Європи перед тим була Веймарська республіка, яка зазнала поразки через власну «беззахисність» і недостатню готовність озброїти демократію для захисту від антиконституційних сил. Після Другої світової війни нацистська партія НСДАП була поза законом, її лідери засуджені в Нюрнберзі (1945-46), а союзники розпочали широкомасштабну денацифікацію, розпускаючи всі нацистські організації й обмежуючи винних у злочинах. На тлі цих подій німецькі правотворці дали собі чітку установку: більше не повторити помилок Веймару. Так виник принцип *wehrhafte Demokratie* - ідея «озброєної демократії», яка дозволяє державі активно захищати своє демократичне обличчя. Як зазначає міністр внутрішніх справ Баден-Вюртемберга, «вчорашні батьки Основного Закону вирішили впровадити воєнаве́нну демократію» саме щоб «вороги свободи ніколи не отримали шансу знищити права людини і демократію». [13; 20; 39; 48]

Ці принципи були закріплені вже у Основному Законі 1949 р. (Grundgesetz). Зокрема, стаття 20 проголошує Німеччину демократичною, соціальною та правовою державою, а ст. 79 (так звана «клятва вічності») забороняє змінювати основу конституції. Стаття 21 (2) прямо передбачає: «Партії, які за своїми цілями чи поведінкою спрямовані на підлив або ліквідацію вільного демократичного конституційного ладу, є антиконституційними». Таким чином суди отримали підстави забороняти партії - найсуворіше із правових засобів - якщо ті відкрито порушують принципи Основного Закону. На практиці Федеральний Конституційний Суд використав цю норму ще у 1950-х роках: вже в жовтні 1952 року він визнав антидемократичну Соціалістичну рейхспартію (SRP) такою, що

«мусить бути ліквідована». Нагадаємо, SRP створили колишні націонал-соціалісти; її заборона була фактично застереженням від нової неонацистської партії. Другим подібним рішенням стало 17 серпня 1956 р., коли суд оголосив Комуністичну партію Німеччини (KPD) антиконституційною і розпорядився її розпустити. [19; 20; 39]

Обидва випадки (SRP і KPD) відображали принципи «озброєної демократії»: суд визнавав таємні чи явні змови проти демократії. Ці історичні заборони серйозно посилили легітимність конституційного ладу у ФРН - підкресливши, що демократичні механізми мають захищатися від екстремальних викликів. [13; 19; 20]

Після війни було створено й державні інститути безпеки, які мали постійно слідкувати за згаданими «ворогами конституції». У 1950 р. засновано Федеральне відомство з охорони конституції (Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV), воно почало свою роботу з 1950 р., як складова структури МВС ФРН. Підґрунтям для цього послужили союзницькі дозволи та національне законодавство. BfV і аналогічні органи земель (Landesämter) були створені для фактичного захисту демократії: розвідувати екстремістські рухи, проводити профілактику, надавати інформацію поліції і громадськості про загрози. Ці установи прямо включені в уявлення про «озброєну демократію» - як «захисний мур проти всіх ворогів конституції» [7; 11, с. 17-23].

Важливо, що навіть після конституційних заборон партій держава продовжувала вводити додаткові інструменти. Наприклад, уже в 1953 році ухвалили «Закон про Федеральне відомство з охорони конституції», який конкретизував його функції. У подальші десятиліття МВС та BfV видавали профілактичні програми, фінансували громадські ініціативи з освіти та проводили лекції у поліції й збройних силах. На державному рівні відомчі звіти Verfassungsschutzbericht стали щорічною публікацією, що інформує про розвиток екстремістських феноменів і дає рекомендації. Прикладом сучасної роботи є звіт 2023 р., який відзначає, що захист конституції є «непідмінним інструментом

воснавленної демократії». Цей історичний контекст показує: завдяки травмі нацизму Німеччина створила систему превенції екстремізму з усіма класичними та новітніми елементами - від конституції до спецслужб. [11, с. 17-23; 12, с. 15-21]

Отже, історичні передумови формування концепції «озброєної демократії» в Німеччині пов'язані з досвідом краху Веймарської республіки, націонал-соціалістичної диктатури та післявоєнного переосмислення ролі демократичної держави. Саме цей досвід зумовив розуміння демократії не лише як системи політичної конкуренції, а і як порядку, що має право захищати себе від сил, спрямованих на його знищення. У ФРН ця логіка була втілена не тільки в конституційних нормах і процедурах партійної заборони, але й у створенні постійних інституцій захисту конституції, системи спостереження, звітності та превентивної протидії екстремізму. Водночас історичне походження цієї моделі пояснює її внутрішню напругу: держава має бути достатньо сильною для захисту демократії, але її дії повинні залишатися правово обмеженими, контрольованими та легітимними, щоб боротьба з екстремізмом не перетворювалася на загрозу політичному плюралізму.

2.2. Інституційні та правові засади протидії екстремізму у Федеративній Республіці Німеччина

Нормативна база Німеччини для боротьби з екстремізмом ґрунтується на поєднанні конституційних норм, рішень судів та спеціальних законів. На рівні Конституції (GG) закріплено фундаментальні механізми: окрім уже згаданих статей 20 і 21, важливими є ст. 79 (непорушність основних принципів) та ст. 18, яка дозволяє позбавляти прав громадян, що відкрито відмовляються від конституційного порядку. Конституційний суд системно тлумачить ці статті, вимагаючи одночасно і рішучості щодо екстремізму, і дотримання принципу пропорційності. Наприклад, у справі про спробу заборонити Націонал-демократичну партію (NPD) у 2003 р. BVerfG відхилив позов уряду вказавши, що

достатньо альтернативних засобів боротьби, а не одностороннє позбавлення політсили (як частина права 2/3 голосів у Бундестазі). Це рішення стало прецедентом: навіть дуже радикальні групи можна «притримувати на короткому повідку» інформаційним та адміністративним контролем, якщо немає переконливих доказів спроби захопити владу. [19; 20; 39]

У Кримінальному кодексі ФРН передбачені спеціальні статті. Зокрема, §§ 86-86a StGB забороняють публічне використання символів «заборонених організацій» (зокрема нацистської свастики та ритуальних атрибутів) і криміналізують пропаганду їхніх ідеологій. § 130 StGB передбачає відповідальність за розпалювання ненависті (так званий «гомофобний» або «ненависницький» випадки), що часто стосується расистських заяв. Підсумовуючи, будь-яке гасло чи публікація, що відкрито заперечує рівність народів чи виключає групи людей з повноцінного громадянства, може бути кваліфіковане як злочин на підставі цих норм. [39]

Стаття 21 GG спонукає до ухвалення окремого «Партійного закону» (Parteiengesetz), за яким Конституційний суд вирішує питання про заборону партії. Це спеціальна форма адміністративного судочинства, де прокурор від імені уряду доводить антиконституційність партії. Лише після такого рішення діяльність партії вважається забороненою. Утім, ця процедура рідко застосовується: крім SRP та KPD, спроби заборонити інші праві партії зазнали невдачі (наприклад, NPD у 2003 і 2017 рр., хоча суд визнавав деякі її структури екстремістськими). [19; 20; 39]

Повноваження спецслужб і поліції. Закони про захист конституції федерального та земельного рівнів делегують BfV і LfV право ведення спостереження (і секретних розвідувальних заходів) за організаціями та особами, що проявляють екстремістські наміри. Служби можуть отримувати інформацію, вербувати інформаторів у середовищах підозрюваних, здійснювати превентивні допити тощо. Оскільки це потенційно зазіхає на приватну сферу (телекомунікації, зібрання громадян тощо), конституційні суди підкреслюють, що такі дії повинні бути необхідними і пропорційними. Наприклад, рішення про оголошення політика

або руху «предметом спостереження» BfV (Verdachtsfall) чи навіть «загрозою» (Gefährder) вимагає вагомих доказів планів підриву демократичного ладу. [5; 7; 10; 30, с. 4-7]

Поліцейські та судові органи розслідують факти порушень загального і спеціального законодавства, пов'язаних з екстремістськими діями. Установлено поняття «політично мотивована злочинність» з кількома категоріями (правозахідна, лівозахідна, іноземна і т.д.), за яким відстежують напади чи заклики до насильства з ідеологічних міркувань. Крім того, існують спеціальні превентивні акти (напр., дозвіл на затримання без ордеру в екстрених випадках, посилений контроль за зброєю для виявлених підозрюваних). [18; 22]

Судова практика Bundesverfassungsgericht. Конституційний суд визначив ключові принципи ліберальної демократії - зокрема, що абсолютний наріжний камінь політичного порядку ФРН - це гідність людини (ст. 1 GG), а також принципи політичної суверенності народу і правової держави. У своїх рішеннях суд детально окреслив межі «ворогів конституції»: наприклад, в 2017 році він звернув увагу, що порушення основ демократії може виражатися не лише у відкритому насильстві, але й у створенні «атмосфери страху», що паралізує рівноправну участь громадян у виборах. Отже, суди вимагають оцінювати екстремістські прояви не тільки за юридичними нормами, а й за їхнім підливним ефектом на суспільство. [19; 21]

В цілому, правові основи ФРН формують багаторівневу систему стримування: від конституційних приписів до щоденного здійснення моніторингу. Відзначимо також вплив принципу пропорційності. Він означає, що будь-які обмеження прав (наприклад, права на свободу слова, зібрань чи асоціацій) мають суворо відповідати реальній загрозі. Рівновага цих чинників - сильна держава і гарантії свобод - є «характерною рисою ліберальної демократії» Німеччини [19; 21; 39]

Після визначення правових засад необхідно розглянути практичне функціонування інституцій, відповідальних за протидію правому екстремізму.

Увага зосереджується на тому, як німецька модель реалізується через діяльність федеральних і земельних органів захисту конституції, поліції, прокуратури, судів та механізмів міжвідомчої взаємодії. Такий аналіз показує, що ефективність системи залежить не лише від наявності окремих органів, а й від координації між ними, розподілу повноважень, обміну інформацією та контролю за їхньою діяльністю.

Практичне функціонування цієї системи забезпечують федеральні та земельні органи захисту конституції.

Федеративний характер Німеччини означає, що захист конституційного ладу реалізується спільно на рівні країни та земель. Федеральне відомство охорони конституції (BfV) - це центральний орган внутрішньої розвідки з підпорядкуванням МВС (BMI). BfV утримує центральні підрозділи за ключовими напрямками: в Департаменті 2 - правий екстремізм, неонацизм і рухи типу "Рейхсбюргер"; в Департаменті 5 - лівий екстремізм та зовнішній (міжнародний) екстремізм; в Департаменті 6 - ісламістський екстремізм. Окремі відділи спеціалізуються на контррозвідці (Департамент 4) та інших сферах (кіберзагрози, економічна контррозвідка тощо). BfV також має підрозділи оперативної підтримки: відділ 3 виконує операції у рамках закону G10 (спостереження за поштовим і телефонним зв'язком), відділ O - централізує та проводить спостереження на замовлення інших відділів. Сервісні відділи (Zentrale Dienste, Fachunterstützung, Technik, Sicherheit) забезпечують загальне адміністрування, IT, безпеку та навчання співробітників. Загалом BfV націлений на збір і аналіз інформації про екстремістські структури та терористичну діяльність, а також про загрози державній безпеці. [7; 8; 11, с. 17-23; 12, с. 15-21]

Кожна із 16 земель має своє Landesamt für Verfassungsschutz (LfV) зі схожою метою, але підпорядковану відповідному земельному уряду (звичайно, міністерству внутрішніх справ землі). LfV діють автономно в межах свого земельного законодавства і координують свою роботу з BfV. Згідно із Федеральним законом про Verfassungsschutz (BVerfSchG), установа кожної землі зобов'язана збирати дані

про антиконституційні дії і передавати релевантну інформацію в інші служби. Таким чином LfV відповідають за регіональні аспекти: що відбувається в межах землі, які організації та особи проявляють екстремістські риси. BfV у свою чергу фокусується на загальнодержавних загрозах, особливо тих, що виходять за рамки однієї землі (міжрегіональні мережі, законотворчі інциденти тощо). BfV виконує роль “центрального пункту” (“Zentralstellenfunktion”), координуючи діяльність усіх 17 Verfassungsschutz-органів в країні. [7]

Verfassungsschutz має законодавчо закріплену систему класифікації об’єктів спостереження: «Prüffall», «Verdachtsfall» і «gesichert extremistisch» (скорочено - «Beobachtungsfall»). На етапі Prüffall служби перевіряють зібрані наявні вказівки. Якщо з’являються серйозні підстави, хоча остаточна визначеність ще не досягнута, об’єкт переводять у статус Verdachtsfall. Саме від Verdachtsfall дозволяється застосовувати посилені розвідувальні заходи: використання інформаторів (Vertrauensleute), спостереження (Observation) та технічних записів (аудіо/відео). При цьому суворо дотримуються принципу пропорційності (§ 8(5) BVerfSchG). Ухвалу про віднесення до Verdachtsfall приймає керівництво BfV (чи відповідного LfV) на підставі конкретних доказів, вимагаючи лише «Auswahlermessen» щодо інтенсивності спостереження. Особа чи організація можуть оскаржити свою класифікацію до адміністративного суду. Статус Beobachtungsfall (gesichert extremistisch) означає, що встановлено з певністю екстремістські наміри - у цьому разі Verfassungsschutz інформує громадськість про загрозу (§ 16 BVerfSchG). Якщо доказів стає менше, статус може бути знижений знову до Verdachtsfall. [30, с. 4-7]

BfV і LfV не мають власних оперативних поліцейських повноважень: вони збирають лише інформацію «грубим і м’яким» способом (спостереження, аналіз відкритих джерел, робота агентури) та передають дані правоохоронцям. При цьому Verfassungsschutz володіє спецдоступом до баз даних. Зокрема, він має право формувати власні інформаційні реєстри (Архів Verfassungsschutz) та підключатися до загальнонаціональних комбінованих баз. Наприклад, у Федеральному списку

розшуку (ATD) об'єднуються розвіддані щодо терористів, а в Реєстрі (RED) зберігаються дані про відомих правих екстремістів. Це дозволяє BfV та LfV швидко співставляти інформацію з поліцією і іншими спецслужбами. [17]

У Німеччині Verfassungsschutz має право вербувати інформаторів (Vertrauensleute або V-Leute) з числа самих екстремістських кіл чи груп. Зазвичай це стається після надання статусу Verdachtsfall: лише тоді служба вважає виправданим використати довірених осіб для збору даних «зсередини». При цьому інформатори діють за письмовим контрактом, а їхня діяльність суворо регулюється; вони не мають офіційних повноважень, а їхня безпека залежить від анонімності та матеріальної підтримки спецслужби. На відміну від розвідників, поліція не вербує таких контактів у праворадикальних групах на постійній основі (хіба що як оперативних співробітників чи undercover-оперативників). [10]

Хоч BfV і LfV діють незалежно у межах своїх повноважень, закон зобов'язує їх до тісної співпраці. Існують регулярні координаційні зустрічі (через Федеральний парламент, внутрішніх міністрів землі тощо) та оперативні робочі групи. Обмін інформацією здійснюється в рамках Verfassungsschutzverbund, де BfV як «Zentralstelle» забезпечує централізоване зберігання і аналіз розвідувальних даних. Важливо, що Verfassungsschutz підлягає зовнішньому контролю: використання оперативних засобів потребує рішення керівництва (відділ 3 чи оперативне керівництво) і може перевірятися як адміністративними інстанціями (БМІ, Рахункова палата), так і судами (апеляції Verdachtsfall чи скарги на незаконне стеження). BfV (Bundesamt für Verfassungsschutz) діє на федеральному рівні (Bund) і охоплює всі землі Німеччини. Відомство має право здійснювати спостереження за організаціями та особами у випадках надання статусів Verdachtsfall або Beobachtungsfall. [5; 7]

BfV використовує власні розвідувальні бази даних та має доступ до загальнодержавних систем і реєстрів, зокрема ATD і RED. Також служба займається вербуванням інформаторів у середовищі екстремістських організацій.

Контроль за діяльністю BfV здійснюється на кількох рівнях: адміністративно - через Федеральне міністерство внутрішніх справ (BMI), парламентськи - через PKGr, G10 та Haushaltsvertrauensgremium, а судовий контроль забезпечують Verwaltungsgerichte. [5; 15; 17]

LfV (Landesbehörden für Verfassungsschutz) функціонують на рівні окремих федеральних земель. Їхні повноваження щодо спостереження аналогічні BfV, але обмежуються територією відповідної землі. Кожне LfV має власні земельні бази даних і може обмінюватися інформацією з федеральним BfV та поліцією. Вони також мають право вербувати інформаторів у межах своєї компетенції. Контроль за діяльністю земельних відомств здійснюють міністерства внутрішніх справ земель, парламентські комітети відповідних Landtag, а фінансовий нагляд забезпечують Landesrechnungshof. [7; 50; 51, с. 1-2]

Поліція (ВКА / LKA) працює у сфері кримінальних розслідувань: ВКА - на федеральному рівні, LKA - на рівні земель. На відміну від органів Verfassungsschutz, поліція не має загальних розвідувальних повноважень і займається лише розслідуванням злочинів. Поліцейські органи користуються власними реєстрами та можуть отримувати доступ до окремих файлів розвідки через спільні системи, зокрема ATD і RED. Формально поліція не займається вербуванням агентури у тому ж форматі, що й спецслужби, хоча може використовувати неpubлічних оперативних співробітників. Контроль за діяльністю поліції здійснюється через прокуратуру, суди, структури MBS та органи кримінальної поліції, а також через публічний контроль засобів масової інформації. [18; 22; 55, с. 2-7]

Окремий блок практичного функціонування становить взаємодія органів захисту конституції з поліцією та прокуратурою.

Роль поліції і прокуратури. Поліцейські органи (на федеральному рівні - Федеральне відомство кримінального розслідування ВКА, на рівні земель - Landeskriminalämter і відповідні підрозділи Staatsschutz) відповідають за розслідування злочинів, включно з тими, що мотивовані крайньо правими

переконаваннями. Німецька поліція використовує концепцію політично мотивованої злочинності (*politisch motivierte Kriminalität, PMK*). Якщо є підозра, що певний акт злочину має праворадикальну мотивацію (наприклад, напади на іммігрантів, антисистемні погрози), справа розслідується спеціальним кримінальним підрозділом *Staatsschutz* при Ландескримінальному управлінні (*LKA*). У подальшому це провадження передається прокурору - чи то на федеральному (*Generalbundesanwalt*) чи на земельному рівні (*Staatsanwaltschaft*) - залежно від характеру злочину. У разі ухвалення судом обвинувального вироку, група отримує статус злочинного угруповання чи терористичної організації за §§ 129-129b StGB. [18; 22]

Кримінально-правові інструменти. Поліція та прокуратура діють за загальними законами Кримінального кодексу (StGB). Наприклад, переслідуються статті про громадянські заворушення (§§ 113-115 StGB), підбурювання до ненависті (§ 130 StGB), організацію злочинної спільноти (§ 129 StGB) тощо. Особливий напрям - стаття § 129a про терористичну організацію, яка використовується і щодо праворадикалів, коли їхні дії кваліфікуються як підготовка до насильницьких злочинів. Крім того, існують адміністративні заборони: наприклад, російська свастика і подібна символіка підпадають під § 86 StGB (заборона пропаганди заборонених організацій). Поліція має повноваження на обшуки та арешти, чого немає у *Verfassungsschutz*. [18; 39]

Взаємодія з *Verfassungsschutz*. BfV не проводить арештів, тому під час розслідування він передає всі оперативні дані поліції чи прокуратурі. Водночас Federal Criminal Police Office (BKA) і *Landeskriminalämter* активно співпрацюють із *Verfassungsschutz*. Так, у спільному центру протидії тероризму та екстремізму (GETZ) співробітники BfV, BKA, *Landeskriminalämter* і прокуратури обмінюються інформацією. Наприклад, якщо спецслужби виявляють особу, яка планує серйозний злочин, вони інформують поліцію та прокуратуру - лише поліція має законні повноваження на затримання і обшук. Зворотно, інформація про підозрілих осіб від

поліції (напр., дані про перетин кордону чи кримінальне минуле) надається Verfassungsschutz для оцінки додаткових ризиків. Після того як BfV підтверджує факт протиправних екстремістських змов, воно передає матеріали Генеральному прокурору (Generalbundesanwalt). Прокурор може ініціювати кримінальне провадження через ВКА або ЛКА - таким чином знання Verfassungsschutz трансформуються в судові розслідування. У судах BfV часто виступає в ролі свідка: він може надавати експертизу про ідеологічний бік справи та свідчити щодо діяльності екстремістів. [17; 22]

Спільні інструменти. Для ефективності протидії створено спільні бази даних. Антитерористична та антиригітська файли (ATD та RED) об'єднують дані поліції та спецслужб про можливі злочинців та їх оточення. У межах цих систем поліція може швидко знайти, чи є підозрюваний у списках, зібраних Verfassungsschutz, але подальші кроки робляться лише через судові провадження. Зі свого боку, суди контролюють використання даних: наприклад, рішення BVerfG у справі NPD (2017 р.) окреслило, що інформація від Verfassungsschutz (навіть якщо вона ґрунтується на агентурі) повинна бути належно перевірена у відкритому процесі. [17]

Отже, інституційна система протидії правому екстремізму в сучасній Німеччині має багаторівневий і функціонально розподілений характер. Органи Verfassungsschutz виконують переважно інформаційно-аналітичну та превентивну роль, поліція і прокуратура забезпечують кримінально-правове реагування, а суди здійснюють правовий контроль за межами застосування державного примусу. Важливою особливістю цієї моделі є розмежування розвідувальних і поліцейських повноважень, що має запобігати надмірній концентрації влади в одних руках. Водночас ефективність системи залежить від координації між федеральним і земельним рівнями, обміну інформацією, спільних баз даних та здатності різних інституцій діяти узгоджено. Таким чином, німецька модель протидії правому екстремізму функціонує не через один центральний орган, а через взаємодію

спеціалізованих структур, кожна з яких виконує окрему роль у загальній системі захисту демократичного конституційного ладу.

2.3. Парламентський, громадський та медійний контроль у сфері протидії екстремізму

Контроль за діяльністю антиекстремістських інституцій є необхідною складовою німецької моделі демократичного самозахисту. Оскільки органи *Verfassungsschutz* працюють із чутливою інформацією, використовують неpubлічні методи збору даних і можуть ухвалювати рішення з важливими політичними наслідками, їхня діяльність потребує багаторівневої системи нагляду. Саме через парламентський, адміністративний, судовий, громадський і медійний контроль забезпечується баланс між безпековою ефективністю та демократичною підзвітністю.

На федеральному рівні центральним інструментом парламентського нагляду є *Parlamentarisches Kontrollgremium* (PKGr), яке контролює всі федеральні розвідувальні служби, включно з *BfV*. Федеральний уряд зобов'язаний всебічно інформувати PKGr про загальну діяльність служб і про події особливої ваги, а саме гremium має право вимагати додаткові звіти, ознайомлюватися з актами й файлами, допитувати співробітників та відвідувати всі службові приміщення. Окремим каналом загального парламентського контролю залишаються дебати, актуальні години, депутатські запити, слухання у профільних комітетах та петиційні процедури. Така конструкція поєднує спеціалізований закритий нагляд із загальними інструментами парламентської відповідальності. [29]

Поруч із PKGr діють спеціалізовані механізми контролю за найбільш чутливими сферами діяльності служб. *G 10-Kommission* є незалежним і не підпорядкованим вказівкам органом, який вирішує питання необхідності та допустимості обмежень таємниці листування, поштового й телекомунікаційного зв'язку. Без її згоди такі заходи не можуть бути реалізовані, а її контроль

поширюється також на подальшу обробку даних і повідомлення особам про втручання. Комісія має право на доступ до документів, файлів, програм обробки даних і службових приміщень, проводить регулярні перевірки та приймає скарги громадян. Haushaltsvertrauensgremium зі свого боку затверджує секретні кошториси федеральних розвідувальних служб і контролює використання коштів протягом бюджетного року; його діяльність існує паралельно до PKGr і доповнює, а не дублює його контроль. [27; 31]

Важливим елементом контролю є адміністративний нагляд над BfV з боку Bundesministerium des Innern und für Heimat (BMI), який здійснюється у формах Dienstaufsicht і Fachaufsicht. Офіційні матеріали BfV вказують, що міністерство перевіряє правомірність і доцільність діяльності відомства, забезпечує інформаційний потік та може формулювати вказівки й управлінські орієнтири в межах закону. Водночас контроль за дотриманням правил захисту даних покладено на Bundesbeauftragte für den Datenschutz und die Informationsfreiheit (BfDI), яка має право перевіряти обробку даних розвідувальними службами Федерації та здійснювати актоогляд. Оскільки таємний характер розвідувальної діяльності обмежує звичайні індивідуальні інформаційні права, саме інституційний нагляд, зокрема з боку BfDI, виконує компенсаторну правозахисну функцію. [5; 14; 15; 16]

На рівні земель контроль за Landesämter für Verfassungsschutz організований за схожою логікою, але залежить від відповідного земельного законодавства. Показовим є приклад Північного Рейну-Вестфалії, де парламентське контрольне гremium має право вимагати інформацію про діяльність земельного Verfassungsschutz, одержувати доступ до актів, доручати експертні перевірки, залучати земельного уповноваженого із захисту даних і приймати скарги як від працівників служби, так і від громадян. У річному звіті контрольного гremium NRW за 2023 р. окремо зафіксовано виконання урядом обов'язку регулярно інформувати парламент про застосування спеціальних повноважень, включно з G-10-заходами, фінансовими розслідуваннями та відповідями на запити громадян.

Водночас спеціалізовані омбудсманські моделі на земельному рівні залишаються неоднорідними, а узагальнююче федеральне офіційне джерело, яке систематизувало б такі механізми для всіх земель, не знайдено. [50; 51, с. 1-2]

Судовий контроль має для Verfassungsschutz принципове значення, оскільки будь-яке владне рішення відомства підлягає судовій перевірці. Офіційна сторінка BfV прямо відносить до предмета такої перевірки не лише індивідуальні відповіді на запити, а й публічні згадки в щорічному Verfassungsschutzbericht, що підводить діяльність служби під юрисдикцію передусім адміністративних судів. Додатковий конституційний орієнтир задає практика Bundesverfassungsgericht, яка у справах про партійну заборону та про повноваження органів конституційної охорони підкреслює високі вимоги до законної визначеності, пропорційності та ефективного контролю за чутливими безпековими втручаннями. [5; 19; 21]

Публічний вимір контролю забезпечується через оприлюднення Verfassungsschutzbericht, публічні оцінки PKGr, участь громадян у петиційних та інформаційних процедурах і постійну медійну увагу до діяльності служб. Сам BfV визнає медійну звітність та звернення громадян окремими формами зовнішнього контролю, а публікація щорічного звіту має на меті інформувати суспільство про характер і масштаб антиконституційних загроз. Це створює документальну базу для незалежного аналізу з боку дослідників, журналістів та неурядових організацій, хоча спеціалізоване федеральне офіційне джерело, яке б системно описувало роль НКО у контролі за Verfassungsschutz, не знайдено. [11, с. 17-23; 12, с. 15-21; 29]

Водночас багаторівневий контроль над Verfassungsschutz виконує не лише правову, а й легітимаційну функцію. Міністерський нагляд, парламентський контроль, спеціалізовані комісії, судова перевірка, захист даних і публічна звітність мають запобігати надмірній концентрації дискреції та зменшувати ризики політичного впливу на діяльність служби. У цьому сенсі проблема політизації не постає як окрема самостійна характеристика системи, а виявляється через питання

процедурної підзвітності, прозорості, регулярної звітності та збереження множинності контрольних каналів. [5; 29]

Система контролю за антиекстремістськими інституціями у ФРН має комплексний і багаторівневий характер. Вона поєднує закритий парламентський нагляд, спеціалізований контроль за обмеженням комунікаційних прав, адміністративний нагляд, захист персональних даних, судову перевірку та публічну звітність. Така модель дозволяє поєднати необхідність ефективної протидії екстремізму з вимогами правової держави та демократичної підзвітності. Водночас її ефективність залежить не лише від формальної наявності контрольних органів, а й від того, наскільки переконливо вони здатні забезпечувати суспільну довіру до незалежності та політичної нейтральності антиекстремістських структур.

В ході дослідження у цьому розділі було встановлено, що німецька система протидії правому екстремізму сформувалася під впливом історичного досвіду Веймарської республіки, націонал-соціалістичної диктатури та післявоєнного конституційного будівництва. Саме цей досвід зумовив появу моделі, у якій демократія розглядається не лише як система політичної конкуренції, а і як порядок, що має право захищати себе від сил, спрямованих на його знищення. Правові засади цієї системи поєднують конституційні норми, кримінально-правові заборони, адміністративні процедури, судову практику та спеціальне законодавство у сфері захисту конституційного ладу.

Інституційно ця система має багаторівневий і чітко розподілений характер. Органи захисту конституції виконують передусім інформаційно-аналітичну та превентивну функцію: вони збирають інформацію про антиконституційні тенденції, аналізують діяльність екстремістських середовищ, ведуть спостереження та інформують державні органи і суспільство про загрози. Натомість поліція і прокуратура відповідають за кримінально-правове реагування: вони розслідують злочини, проводять обшуки, затримання, збирають докази для суду та ініціюють кримінальні провадження. Суди, зі свого боку, перевіряють законність обмежень,

рішень про спостереження, використання доказів і межі державного втручання. Саме таке розмежування між спостереженням, розслідуванням і судовим контролем є важливою гарантією проти надмірної концентрації повноважень в одних руках.

Водночас ця ж складна структура створює потенційно чутливі точки для подальшого аналізу. До них належать підпорядкованість федерального органу захисту конституції Міністерству внутрішніх справ, використання закритих джерел та інформаторів, обмежена можливість публічної перевірки доказової бази, політичний ефект офіційних класифікацій партій або рухів як підозрюваних чи підтверджено екстремістських, а також залежність ефективності системи від координації між федеральним і земельним рівнями. Ці характеристики самі по собі не доводять політизацію, але пояснюють, чому рішення антиекстремістських органів можуть мати значні політичні, репутаційні та суспільні наслідки. Саме тому в третьому розділі німецька модель розглядатиметься через сучасні виклики, насамперед через кейс AfD та проблему можливої політизації антиекстремістських механізмів.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ У ПРОТИДІІ ПРАВОМУ ЕКСТРЕМІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ

У попередньому розділі було показано, що німецька система протидії правому екстремізму має розвинену правову та інституційну основу, однак її ефективність безпосередньо залежить від політичної нейтральності, процедурної прозорості та суспільної довіри до антиекстремістських інститутів. Саме тому в цьому розділі аналіз переходить від опису системи до перевірки її практичного функціонування в політично чутливих умовах. Центральним кейсом виступає справа AfD, яка дозволяє простежити, як антиекстремістські механізми застосовуються до політичної партії з масовою електоральною підтримкою, які ризики політизації при цьому виникають і які рекомендації можуть бути запропоновані для посилення незалежності, прозорості та легітимності німецької системи демократичного самозахисту.

3.1. Alternative für Deutschland як виклик для німецької системи протидії екстремізму

Кейс AfD слід розглядати не як ізольований епізод у сфері внутрішньої безпеки, а як один із найбільш складних сучасних прикладів застосування німецької моделі демократичного самозахисту до політичної партії з масовою електоральною підтримкою. На відміну від малих неонацистських організацій або маргінальних радикальних груп, AfD є парламентською партією, яка стала другою політичною силою на федеральному рівні, має велику фракцію в Бундестазі та особливо сильні позиції у східних землях Німеччини. Тому будь-які антиекстремістські дії щодо неї мають не лише юридичний, але й безпосередній політичний ефект: вони впливають на партійну конкуренцію, виборців, коаліційні стратегії та загальне сприйняття нейтральності державних інститутів.

Важливо враховувати, що AfD виступає не просто як об'єкт спостереження з боку органів захисту конституції, а як активний політичний опонент чинних і попередніх правлячих коаліцій. Партія системно критикувала міграційну політику, європейську інтеграцію, кліматичний порядок денний, політику безпеки та діяльність традиційних партій. У цьому сенсі конфлікт між AfD і державними інституціями розгортається не у вакуумі, а в умовах гострої політичної боротьби. Саме тому кваліфікація AfD органами захисту конституції є особливо чутливою: для прихильників партії вона може виглядати як спроба обмежити опозицію, тоді як для її критиків — як необхідний захист демократичного конституційного ладу.

У випадку AfD необхідно розрізняти два процеси: адміністративно-розвідувальну класифікацію партії органами захисту конституції та політичні ініціативи щодо можливого партійного заборонного провадження. Перший процес пов'язаний із діяльністю BfV, яке з 2019 р. поступово переводило справу AfD через різні стадії оцінки: від попередньої перевірки до статусу обґрунтованої підозри. Згідно з матеріалами OVG NRW, 15 січня 2019 р. президент BfV публічно повідомив, що партія розглядається як об'єкт попередньої перевірки. Надалі статус підозри щодо федеральної AfD був підтверджений адміністративними судами у 2022 і 2024 рр., що легітимувало не лише спостереження за партією, але й публічне інформування суспільства про наявність відповідних підстав [6; 30, с. 4-7; 60].

Рішення адміністративного суду Кельна від 8 березня 2022 р. та рішення вищого адміністративного суду Північного Рейну-Вестфалії від 13 травня 2024 р. стали важливими етапами у справі AfD. Вони підтвердили, що правова база діяльності органів захисту конституції може застосовуватися і до політичних партій, попри їхній особливий конституційний статус. Водночас ці рішення не означали автоматичного визнання партії неконституційною і не запускали процедуру її заборони. Вони лише підтверджували, що держава має достатні фактичні підстави для спостереження за партією як потенційною загрозою вільному демократичному порядку [6; 60].

Окремим і політично більш гострим процесом стали спроби частини депутатів просунути питання про можливе звернення до Федерального конституційного суду щодо заборони AfD. 13 листопада 2024 р. група депутатів із різних політичних сил внесла ініціативу про початок процедури перевірки конституційності AfD. Серед прихильників такого кроку були представники кількох парламентських партій, що свідчить про існування міжпартійного інтересу до використання найжорсткішого інструменту демократичного самозахисту. Проте ця ініціатива не перетворилася на повноцінне рішення Бундестагу, оскільки для неї не сформувалося стабільної більшості, а частина депутатів вважала процедуру юридично ризикованою і політично не вигідною [28; 30, с. 4-7].

30 січня 2025 р. Бундестаг провів дебати щодо ініціатив, пов'язаних із можливим зверненням до Федерального конституційного суду про заборону AfD. Цей момент є принциповим для аналізу політизації, оскільки питання перейшло з площини професійної оцінки органів захисту конституції у площину відкритої парламентської боротьби. Противники AfD розглядали можливу заборону як засіб захисту демократії від антиконституційної сили, тоді як сама AfD використовувала ці ініціативи як доказ того, що правлячі та традиційні партії прагнуть усунути сильного конкурента адміністративними методами. Саме тут виникає головна проблема: навіть якщо підстави для контролю є юридично обґрунтованими, їхнє застосування до великої опозиційної партії неминуче набуває політичного значення [28; 30, с. 4-7].

Причини, через які спроби перейти до реальної заборони AfD не були успішними, мають як юридичний, так і політичний характер. По-перше, за Основним законом ФРН заборонити партію може лише Федеральний конституційний суд, а не уряд, парламентська більшість або VfV. По-друге, після практики щодо NPD було закріплено дуже високий поріг для партійної заборони: потрібно довести не лише антиконституційну ідеологію, але й активну, агресивну та потенційно результативну боротьбу проти демократичного порядку. По-третє,

будь-який доказовий матеріал у такій справі має бути максимально очищений від державного впливу, зокрема від проблеми інформаторів і можливого «забруднення» доказової бази. По-четверте, значна частина політиків побоювалася, що невдала або передчасна спроба заборони лише посилить AfD, дозволивши партії представити себе жертвою політичного переслідування [20; 30, с. 4-7; 41, с. 97-116].

Федеральне загострення ситуації сталося 2 травня 2025 р., коли BfV публічно оголосило про підвищення статусу AfD до рівня підтверджено правоекстремістської діяльності. У тексті судового акта у справі 13 L 1109/25 наведено зміст видаленої згодом заяви BfV, у якій підставою називалася екстремістська спрямованість усієї партії та зневага до людської гідності. Уже 5 травня 2025 р. AfD подала основний позов і заяву про тимчасовий захист, а 8 травня 2025 р. BfV погодилося тимчасово не використовувати цю кваліфікацію публічно до рішення суду. Цей епізод показав, наскільки високим є репутаційний ефект публічних класифікацій і наскільки швидко адміністративна оцінка може перетворитися на політичну кризу [61; 64].

У рішенні від 26 лютого 2026 р. адміністративний суд Кельна прямо розмежував статус обґрунтованої підозри та статус підтвердженого екстремізму. Перший ґрунтується на фактичних індикаторах, достатніх для спостереження, тоді як другий потребує значно вищого рівня впевненості в тому, що екстремістські прагнення справді визначають загальний образ партії. Суд тимчасово заборонив BfV до завершення розгляду основної справи використовувати щодо AfD статус підтверджено правоекстремістської діяльності, спостерігати її саме в цій процесуальній якості та повторно публікувати відповідні заяви. Станом на 26 травня 2026 р. у відкритих офіційних джерелах остаточного рішення у справі по суті не знайдено [61].

Водночас федеральний кейс AfD не можна відокремлювати від земельного рівня. Ще до травня 2025 р. окремі східні земельні осередки партії були публічно кваліфіковані як підтверджено правоекстремістські, зокрема у Тюрингії, Саксонії

та Саксонії-Ангальт. Це означає, що федеральне рішення VfV не виникло раптово, а було наступним етапом накопичення оцінок на різних рівнях системи захисту конституції. Водночас саме федеральна класифікація стала найбільш політично чутливою, оскільки вона стосувалася вже не окремого регіонального осередку, а всієї партії як загальнонаціонального політичного актора [70].

Отже, справа AfD демонструє конфлікт між трьома логіками: логікою безпекової превенції, логікою політичної конкуренції та логікою судового контролю. З одного боку, держава має право реагувати на ознаки антиконституційної діяльності навіть тоді, коли вони пов'язані з великою парламентською партією. З іншого боку, застосування антиекстремістських механізмів до партії з масовою підтримкою, яка перебуває у прямому конфлікті з правлячими та традиційними політичними силами, створює високий ризик сприйняття таких дій як політичного інструменту. Саме тому кейс AfD є ключовим для цієї роботи: він показує, що головне питання полягає не лише в тому, чи має держава юридичні підстави для спостереження, а й у тому, чи здатна вона переконливо довести політичну нейтральність, процедурну обґрунтованість і легітимність своїх рішень.

3.2. Політизація антиекстремістських механізмів у державній системі протидії екстремізму

Академічно коректно говорити не стільки про «доведену політичну підпорядкованість» VfV, скільки про структурні канали політичного впливу та ризики їхнього суспільного сприйняття як політизації. Нормативна архітектура тут подвійна: з одного боку, VfV має діяти в межах закону як спеціалізований інструмент захисту конституційного ладу; з іншого - він не є «четвертою владою», а перебуває під Fachaufsicht Федерального міністерства внутрішніх справ. Офіційний сайт VfV прямо вказує, що ВМІ здійснює фаховий нагляд за відомством,

тоді як парламентський контроль реалізується, зокрема, через PKGr, а окремі аспекти оперативного втручання - через G-10-Kommission і бюджетний нагляд Vertrauensgremium [5; 30, с. 4-7].

Саме інституційна підпорядкованість Федерального відомства з охорони конституції Федеральному міністерству внутрішніх справ формує перший механізм потенційної політичної чутливості системи. Хоча BfV здійснює свою діяльність у межах законодавства та підлягає багаторівневому парламентському й судовому контролю, міністерство зберігає право загального нагляду та видачі службових вказівок. У зв'язку з цим предметом суспільної та парламентської дискусії періодично стає питання про межі політичного впливу на діяльність служби. [5]

Показовим прикладом стали парламентські запити депутатів фракції AfD до федерального уряду у 2026 р., присвячені обставинам ведення справи щодо партії після судових рішень адміністративних судів у Кельні. Зокрема, парламентарії вимагали повідомити, чи видавалися Федеральним міністерством внутрішніх справ будь-які службові розпорядження, інструкції або інші вказівки BfV стосовно класифікації AfD як об'єкта спостереження, визначення методів її моніторингу або комунікаційної стратегії відомства. У своїй відповіді уряд відмовився розкривати відповідну інформацію у відкритому режимі, посиляючись на необхідність захисту джерел інформації, оперативних методів роботи та внутрішніх процедур Федерального відомства з охорони конституції. В офіційній позиції наголошувалося, що оприлюднення таких відомостей могло б негативно вплинути на ефективність виконання завдань із захисту конституційного ладу та створити ризики для подальшої діяльності спецслужби. [29; 30, с. 4-7]

Сам факт відмови не може розглядатися як доказ політичного втручання в діяльність BfV. Водночас ця ситуація демонструє структурну проблему, характерну для демократичних розвідувальних служб: значна частина інформації, необхідної для перевірки незалежності ухвалених рішень, об'єктивно залишається закритою для широкої громадськості. У результаті навіть за відсутності підтверджень

неправомірного впливу виникає простір для політичних спекуляцій та звинувачень у вибіркового застосуванні антиекстремістських механізмів. Таким чином, проблема полягає не стільки у доведеному політичному контролі над VfV, скільки у неможливості повної публічної верифікації його незалежності, що в умовах політичної поляризації може негативно впливати на рівень суспільної довіри до інститутів захисту конституції. [5; 29; 30, с. 4-7]

Другий механізм - парламентсько-партійний тиск у публічній площині. У січні 2025 р. Бундестаг уперше дискутував одразу два групові проєкти, спрямовані на запуск або попередню підготовку партійно-заборонної процедури щодо AfD. При цьому самі ініціатори визнавали, що для можливого звернення до BVerfG потрібен матеріал, очищений від ризику державного «забруднення», і тому прямо включили до тексту вимогу про strikte Staatsfreiheit; це важливо, бо парламентська практика тут фактично зафіксувала інституційну проблему: коли антиекстремістські інструменти вступають у сферу партійної конкуренції, питання про державну нейтральність перестає бути теоретичним. [28; 30, с. 4-7]

Третій механізм - медійно-політична ескалація, яка не є владним наказом, але здатна впливати на сприйняття легітимності інститутів. Reuters фіксував, що після класифікації AfD у травні 2025 р. виникли різкі реакції по всій лінії політичного спектра: від закликів до заборони партії до тверджень AfD про «атаку на демократію». Одночасно у правничій публіцистиці прозвучали і захисні, і критичні оцінки: частина коментаторів наголошувала на необхідності пильності в демократії, інші - на слабких місцях аргументації VfV та небезпеці змішування адміністративної оцінки з партійно-заборонним дискурсом. [64]

Четвертий механізм - похідні адміністративні наслідки інституційної кваліфікації. У жовтні 2025 р. уряд офіційно повідомляв про початок роботи спільної федерально-земельної групи, яка аналізувала можливі правові наслідки - у сфері зброї, державної служби та перевірок безпеки - від «наразі призупиненої» федеральної кваліфікації AfD як gesichert extremistische Bestrebung. Сам по собі

такий аналіз не свідчить про зловживання: він логічно випливає з функції держави щодо захисту власних інституцій. Водночас для адресата й спостерігачів це створює враження, що розвідувально-аналітична оцінка швидко стає інструментом широкого адміністративного «розгортання», а отже потребує особливо міцної процесуальної легітимації. [30, с. 4-7]

Теоретично ризик політизації добре описує сучасна конституційна література. Джеймс Гоган, аналізуючи розвиток партійно-заборонних порогів після NPD II, прямо вказує, що більш «спекулятивні» або превентивні стандарти можуть розширювати простір для зловживань із боку мажоритарних інтересів, хоча німецька архітектура судової влади водночас певною мірою знижує цей ризик. Франциска Брандманн, зі свого боку, показує, що в «мілітантних демократіях» самі радикально-праві партії здатні стратегічно модерувати «фронтальну» комунікацію, протидіючи саме тим державним механізмам, які мають їх стримувати. Іншими словами, йдеться не лише про небезпеку політичного тиску на державу, а й про небезпеку політичного використання державних обмежень самим об'єктом спостереження. [41, с. 97-116]

Звідси випливає важливий аналітичний висновок: у кейсі AfD головний нормативний ризик - це не просто можливе викривлення рішення VfV, а втрата переконливості навіть правомірних рішень. Якщо суспільство не розрізняє між законним конституційним самозахистом і партійним адмініструванням політичної конкуренції, то антиекстремістський захід може бути сприйнятий як «репресивний сурогат» політичної боротьби. За такої логіки навіть судова перемога держави не обов'язково відновлює довіру: навпаки, вона може посилювати поляризацію, мобілізувати прихильників адресата та створювати довготривалі суперечки про межі державної нейтральності. [41, с. 115-116; 67, с. 2-22]

Разом із тим у досліджених офіційних матеріалах не знайдено відкритих доказів того, що уряд незаконно диригував конкретною кваліфікацією AfD. Натомість знайдено юридично передбачені канали впливу й контролю: фаховий

нагляд ВМІ, парламентські дебати, бюджетний і оперативний контроль, а також суттєву публічну й судову перевірку. Тому академічно точне формулювання має звучати так: у Німеччині існує не доведена «узурпація» антиекстремістських інститутів партійною владою, а структурна зона високої політичної чутливості, де законні форми контролю можуть у суспільному сприйнятті перетворюватися на ознаку політизації. [5; 29; 30, с. 4-7]

3.3. Посилення незалежності та легітимності антиекстремістських інститутів

З огляду на викладене, питання полягає не в тому, чи варто Німеччині відмовитися від антиекстремістських інструментів, а в тому, як підвищити їхню незалежність, доказову стійкість і суспільну переконливість. Офіційний німецький підхід виходить з того, що *Verfassungsschutz* є частиною «незамінної» архітектури «озброєної демократії»; одночасно чинний контроль розподілений між міністерським, парламентським, бюджетним і спеціальним процесуальним рівнями. Отже, реформування має не руйнувати, а доопрацьовувати саме цю багаторівневу модель [5; 11, с. 17-23].

Першим напрямом доцільно вважати жорсткішу процесуалізацію публічних кваліфікацій щодо політичних партій. Події 2-8 травня 2025 р. і рішення від 26 лютого 2026 р. показали, що сама публічна комунікація статусу партії має надзвичайно високий репутаційний ефект і фактично потребує майже такого ж рівня процедурної обережності, як і самі оперативні дії. Аналітичний висновок із цих джерел полягає в тому, що для випадків федеральних партій доцільно передбачити або *ex ante* обмеження щодо моменту й форми публічного оголошення, або прискорений спеціальний судовий перегляд таких рішень одразу після публікації, аби мінімізувати проміжок між адміністративною заявою та незалежною перевіркою. [61; 64]

Другий напрям полягає у посиленні прозорості та документованої дистанції між Федеральним міністерством внутрішніх справ і Федеральним відомством з охорони конституції у політично чутливих справах. Оскільки VfV перебуває під відомчим наглядом міністерства, питання його фактичної незалежності не може бути зняте лише деклараціями про професійну автономію. Доцільним кроком могло б стати запровадження закритого реєстру міністерських вказівок, погоджень або консультацій щодо справ федеральних політичних партій із доступом для парламентського контрольного органу. Такий механізм не скасовував би урядову відповідальність за сферу внутрішньої безпеки, але зменшував би простір для підозр у неформальному політичному впливі. Йдеться про аналітичну рекомендацію, сформульовану на основі чинної моделі нагляду та парламентського обговорення цієї проблеми у 2026 р., а не про норму вже чинного законодавства [5; 29].

Третій напрям полягає у максимально суворому дотриманні принципу невтручання держави у формування доказової бази під час можливого провадження щодо заборони партії. У дискусіях про можливі дії стосовно AfD Бундестаг фактично визнавав, що така справа матиме перспективу лише за умови процесуально бездоганих доказів, які не можна буде поставити під сумнів у Федеральному конституційному суді. Практичне значення цієї вимоги виходить за межі конкретного кейсу: що політично впливовішим є адресат таких заходів, то важливіше, аби доказовий матеріал був не лише юридично достатнім, а й чітко відокремленим від партійно-політичних інтересів поточного моменту [28; 30, с. 4-7].

Четвертий напрям - покращення публічної прозорості без розкриття оперативних секретів. Повний аналітичний матеріал VfV щодо AfD у відкритому доступі не знайдено, а публічна дискусія через це значною мірою обертається довкола фрагментів, переказів і судових витягів. Логічною відповіддю могло б стати стандартне оприлюднення структурованого «відредагованого звіту»: із

чітким розділенням між юридичними критеріями, емпіричними блоками доказів, часовими межами оцінки та тим, що саме вважається «визначальним для загального образу» партії. Такий підхід не усуне політичний конфлікт, але здатен зменшити дефіцит інтерпретаційної прозорості, на який вказує частина правничої критики. [61; 72]

П'ятий напрям - реальна, а не лише формальна, багатоканальна підзвітність. Наявні інститути контролю - PKGr, G-10-Kommission, Vertrauensgremium - вже створюють сильну рамку, але вони переважно орієнтовані на загальний нагляд, секретні заходи та бюджет. Для кейсів на кшталт AfD додаткову цінність могла б мати практика спеціальних закритих слухань у PKGr із подальшим оприлюдненням максимально деталізованого, але безпеково нейтрального узагальненого висновку. Це дозволило б з'єднати державну таємницю з публічною відповідальністю - дві цілі, які нині часто подаються як несумісні. [14; 15; 27; 29; 31]

Шостий напрям - обережність щодо похідних правових наслідків класифікації. Факт створення федерально-земельної групи з аналізу наслідків класифікації AfD у сфері зброї, служби та перевірок безпеки свідчить, що адміністративний ефект таких рішень потенційно дуже широкий. Саме тому пропорційність має забезпечуватися не тільки на первинному етапі класифікації, а й на вторинному етапі впровадження наслідків: кожне обмеження в суміжних сферах повинно спиратися на окрему правову основу, власний тест необхідності та можливість індивідуального оскарження [30, с. 4-7].

Отже, стратегія посилення незалежності має будуватися не на деполітизації у сенсі повного виведення VfV з-під демократичного контролю - це було б несумісно з конституційною логікою ФРН, - а на процедурній нейтралізації політичного шуму. Чим чіткіше будуть відмежовані аналітика, урядовий нагляд, парламентський контроль, судова перевірка та публічна комунікація, тим вищою буде і легітимність антиекстремістських заходів, і довіра до них у період зростання праворадикальної мобілізації [5; 29; 67, с. 2-22].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу комплексно проаналізувати систему протидії правому екстремізму в сучасній Німеччині, визначити її теоретичні, історико-правові та інституційні основи, а також оцінити виклики, пов'язані з політизацією антиекстремістських механізмів у демократичній державі. У межах роботи було виконано поставлені завдання, що дозволило підтвердити загальну гіпотезу дослідження: ефективність німецьких антиекстремістських інститутів залежить не лише від повноважень державних органів, а й від рівня суспільної довіри до їхньої незалежності та політичної нейтральності.

Встановлено, що правий екстремізм не можна ототожнювати з будь-якою формою правої політичної критики або радикального консерватизму. Його визначальною ознакою є принципова несумісність із базовими засадами демократичного конституційного порядку, зокрема з ідеями рівності громадян, політичного плюралізму, прав людини та правової держави. Радикалізм може передбачати прагнення до глибоких змін, але не обов'язково заперечує демократію; популізм може виступати способом політичної мобілізації, але сам по собі не завжди є екстремістським. Натомість правий екстремізм характеризується антидемократичною спрямованістю, етнонаціоналістичним баченням політичної спільноти, запереченням рівної гідності людей і схильністю до виправдання авторитарних або насильницьких практик.

Було встановлено, що дослідження правого екстремізму спирається на міждисциплінарну основу, яка поєднує політичну науку, правознавство, соціологію радикалізації та дослідження демократичних інститутів. У роботі використано неінституціональний підхід, який дозволив розглядати протидію правому екстремізму як систему взаємодії державних органів, правових норм, процедур контролю та механізмів ухвалення рішень. Також було враховано підхід демократичної легітимності, оскільки антиекстремістська політика оцінюється не

лише за ефективністю, але й за тим, наскільки вона сприймається суспільством як правомірна, нейтральна та сумісна з принципами демократичної держави.

У роботі доведено, що політизацію не слід зводити лише до прямого незаконного втручання влади в діяльність спецслужб або правоохоронних органів. Вона може мати структурний характер і проявлятися через інституційну підпорядкованість, кадрову залежність, вплив на пріоритети діяльності, вибір моменту публічної комунікації, репутаційний ефект офіційних класифікацій та обмежену прозорість доказової бази. Саме тому політизація антиекстремістських структур у демократичній державі є не лише юридичною, але й політико-інституційною проблемою, пов'язаною з довірою, легітимністю та сприйняттям нейтральності державних рішень.

Було встановлено, що сучасна модель ФРН безпосередньо пов'язана з досвідом Веймарської республіки, націонал-соціалістичної диктатури та післявоєнної демократизації. Саме ці історичні обставини зумовили формування концепції «озброєної демократії», відповідно до якої демократія має право на інституційний самозахист від сил, що прагнуть її зруйнувати. Правову основу цієї моделі становлять положення Основного закону ФРН, норми кримінального та адміністративного права, законодавство про захист конституції, а також судова практика, яка визначає межі допустимого втручання держави у сферу політичної діяльності.

Дослідження засвідчило, що німецька система має багаторівневий і спеціалізований характер. Вона охоплює федеральні та земельні органи захисту конституції, правоохоронні структури, прокуратуру, судову систему, парламентські контрольні механізми, органи захисту даних і громадянське суспільство. Її сила полягає у поєднанні превентивного спостереження, кримінально-правового реагування, судового контролю, парламентського нагляду та публічної звітності. Водночас саме складність і багаторівневність цієї системи

створюють потребу в постійному контролі за межами повноважень, якістю координації та незалежністю відповідних інституцій.

Встановлено, що справа AfD є одним із найбільш показових сучасних прикладів зіткнення безпекової логіки, політичної конкуренції та судового контролю. Класифікація окремих структур партії як правоекстремістських або підозрюваних в екстремізмі демонструє, що антиекстремістські механізми можуть застосовуватися не лише до маргінальних угруповань, але й до політичних акторів із суттєвою електоральною підтримкою. Саме це робить кейс AfD особливо важливим для аналізу меж демократичного самозахисту, оскільки будь-яке рішення щодо такої партії має не лише правове, але й значне політичне та репутаційне значення.

У роботі обґрунтовано, що ризики політизації у Німеччині не обов'язково проявляються як пряме незаконне використання антиекстремістських органів проти політичних опонентів. Їхня сутність полягає у наявності реальних інституційних каналів потенційного впливу: міністерській підпорядкованості служб, політичній чутливості кадрових рішень, закритості частини доказової бази, використанні інформаторів, часовому факторі публічних рішень і високому репутаційному ефекті класифікацій. Такі чинники можуть знижувати довіру до антиекстремістських інституцій, особливо тоді, коли їхні рішення стосуються партійної конкуренції та сприймаються частиною суспільства як політично мотивовані.

На основі аналізу німецького досвіду доцільно запропонувати кілька напрямів удосконалення демократичної протидії правому екстремізму. По-перше, необхідно процедуризувати публічні класифікації політичних партій, особливо у випадках надання статусів Verdachtsfall або gesichert extremistisch, встановивши підвищені стандарти мотивації, внутрішнього погодження та комунікації. По-друге, доцільним є запровадження прискореного судового перегляду публічних рішень антиекстремістських органів у політично чутливих справах. По-третє, потрібно посилити документування міністерських вказівок або погоджень у справах, що

стосуються політичних партій, із гарантованим доступом парламентських контрольних органів до таких матеріалів. По-четверте, варто оприлюднювати редаговані публічні резюме великих аналітичних висновків із чітким розмежуванням між фактичним матеріалом, правовими критеріями та оперативно чутливими елементами. По-п'яте, необхідно посилювати видимість парламентського, судового та громадського контролю без розкриття оперативних таємниць. По-шосте, важливо розвивати громадянську та конституційну освіту як превентивний вимір протидії правому екстремізму.

Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася. Ефективність німецьких антиекстремістських інститутів справді залежить не лише від формальних повноважень державних органів, а й від рівня суспільної довіри до їхньої незалежності та політичної нейтральності. Німецька модель демонструє високий рівень інституційної розвиненості, однак саме її застосування у політично чутливих випадках показує, що сила демократичної держави вимірюється не лише здатністю протидіяти екстремізму, але й здатністю робити це правово визначено, прозоро, підконтрольно та легітимно.

Загальний висновок роботи полягає в тому, що боротьба з правим екстремізмом у демократичній державі має бути не лише ефективною, але й легітимною. Збереження легітимності демократії в умовах зростання правого екстремізму вимагає не послаблення державної здатності до самозахисту, а підвищення якості її правового та інституційного оформлення. Саме поєднання правової визначеності, інституційної незалежності, прозорості, судового контролю та суспільної довіри дозволяє демократії захищати себе, не втрачаючи власних принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Amadeu Antonio Stiftung. Todesopfer rechter Gewalt. URL: <https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/todesopfer-rechter-gewalt/> (дата звернення: 12.05.2026).
2. Backes U. Political Extremes: A Conceptual History from Antiquity to the Present. London: Routledge, 2010.
3. Beetham D. The Legitimation of Power. London: Macmillan, 1991.
4. Billstein T. Todesopfer rechter Gewalt in Deutschland nach 1945. Münster, 2020.
5. Bundesamt für Verfassungsschutz. Aufsicht und Kontrolle. URL: <https://surli.cc/cbkjic> (дата звернення: 12.05.2026).
6. Bundesamt für Verfassungsschutz. Bundesamt für Verfassungsschutz obsiegt vor dem Verwaltungsgericht Köln gegen die AfD. Pressemitteilung. 2022. URL: <https://surli.cc/twzbep> (дата звернення: 12.05.2026).
7. Bundesamt für Verfassungsschutz. Föderale Aufgabenteilung. URL: <https://surli.cc/spqpye> (дата звернення: 12.05.2026).
8. Bundesamt für Verfassungsschutz. Organisation. URL: <https://surli.cc/hcmpuo> (дата звернення: 12.05.2026).
9. Bundesamt für Verfassungsschutz. Rechtsextremismus. URL: <https://surli.cc/uwduce> (дата звернення: 12.05.2026).
10. Bundesamt für Verfassungsschutz. V-Leute. URL: <https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/glossareintraege/DE/V/v-leute.html> (дата звернення: 12.05.2026).
11. Bundesamt für Verfassungsschutz. Verfassungsschutzbericht 2023. Berlin, 2024. URL: <https://surli.cc/llbacw> (дата звернення: 12.05.2026).
12. Bundesamt für Verfassungsschutz. Verfassungsschutzbericht 2024. Berlin, 2025. URL: <https://surli.cc/svflcf> (дата звернення: 12.05.2026).
13. Bundesarchiv. Verbot der KPD. URL: <https://surli.cc/bmxvuv> (дата звернення: 12.05.2026).

14. Bundesbeauftragte für den Datenschutz und die Informationsfreiheit. Allgemeine Informationen zum Thema Datenschutz bei den Nachrichtendiensten. URL: <https://surli.cc/uboljk> (дата звернення: 12.05.2026).

15. Bundesbeauftragte für den Datenschutz und die Informationsfreiheit. Aufsicht über die Nachrichtendienste des Bundes. URL: <https://surli.cc/gojwjs> (дата звернення: 12.05.2026).

16. Bundesbeauftragte für den Datenschutz und die Informationsfreiheit. BfDI kritisiert Nachrichtendienstgesetze. Pressemitteilung. 2023. URL: <https://surli.cc/fglidot> (дата звернення: 12.05.2026).

17. Bundesbeauftragte für den Datenschutz und die Informationsfreiheit. Datenübermittlung und Zusammenarbeit der Sicherheitsbehörden. URL: <https://surli.cc/cdkftl> (дата звернення: 12.05.2026).

18. Bundeskriminalamt. Bundesweite Fallzahlen 2024. Politisch motivierte Kriminalität. 2025. URL: <https://surli.cc/bgvpto> (дата звернення: 12.05.2026).

19. Bundesverfassungsgericht. Judgment of 17 January 2017 - 2 BvB 1/13. URL: <https://surli.cc/zopnkp> (дата звернення: 12.05.2026).

20. Bundesverfassungsgericht. Parteiverbotsverfahren. URL: <https://surli.cc/njehqb> (дата звернення: 12.05.2026).

21. Bundesverfassungsgericht. Pressemitteilung zum Bayerischen Verfassungsschutzgesetz. 2022. URL: <https://surli.cc/liugvn> (дата звернення: 12.05.2026).

22. Bundeszentrale für politische Bildung. Rechtsextremismus als Herausforderung für Sicherheitsbehörden. URL: <https://surli.cc/qmgmvd> (дата звернення: 12.05.2026).

23. Bundeszentrale für politische Bildung. Zeitleiste Rechtsterrorismus. 2013. URL: <https://surli.cc/jmtlkl> (дата звернення: 12.05.2026).

24. CeMAS - Center für Monitoring, Analyse und Strategie. Durch die Krise ins Reich. Postpandemische Entwicklungen von Reichsbürgern und Souveränisten. Berlin, 2023. URL: <https://surli.cc/nddqfn> (дата звернення: 12.05.2026).

25. CeMAS - Center für Monitoring, Analyse und Strategie. Hausdurchsuchungen im Kontext von Rechtsterrorismus. URL: <https://report.cemas.io/> (дата звернення: 12.05.2026).

26. Decker O., Kiess J., Brähler E. Autoritäre Dynamiken und die Unzufriedenheit mit der Demokratie. Policy Paper Nr. 2. Else-Frenkel-Brunswik-Institut, Universität Leipzig, 2023.

27. Deutscher Bundestag. G 10-Kommission. URL: https://www.bundestag.de/ausschuesse/weitere_gremien/g10-kommission (дата звернення: 04.05.2026).

28. Deutscher Bundestag. Hitziger Schlagabtausch zu AfD-Verbotsanträgen. 2025. URL: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2025/kw05-de-afd-1042014> (дата звернення: 12.05.2026).

29. Deutscher Bundestag. Parlamentarisches Kontrollgremium. URL: <https://surli.cc/uugtsx> (дата звернення: 12.05.2026).

30. Deutscher Bundestag. Prüffall, Verdachtsfall, Vorliegen einer gesichert extremistischen Bestrebung: Definitionen und Einordnung. Wissenschaftliche Dienste. WD 3 - 3000 - 125/24. 2024. URL: <https://surli.cc/fkdjco> (дата звернення: 12.05.2026).

31. Deutscher Bundestag. Vertrauensgremium. URL: https://www.bundestag.de/ausschuesse/a08_haushalt/vertrauensgremium (дата звернення: 04.05.2026).

32. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. London: Methuen, 1954.

33. European Commission. Prevention of radicalisation. Migration and Home Affairs. URL: <https://surli.cc/wofvmp> (дата звернення: 12.05.2026).

34. European Parliament. Right-wing extremism in the EU. Study. Brussels, 2021. URL: <https://surl.li/jmfmwpl> (дата звернення: 12.05.2026).

35. European Parliamentary Research Service. Radicalisation, extremism and terrorism: Words matter. 2016. URL: <https://surl.li/jimjmv> (дата звернення: 12.05.2026).

36. Faulbaum F., Mokros N. Die empirische Grundlage der Mitte-Studie 2022/23 - Methodik und Design. In: Zick A., Küpper B., Mokros N. (Hg.). Die distanzierte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2022/23. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2023. S. 35-51.
37. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. London: Tavistock, 1972.
38. Groß E., Hövermann A., Nickel A. Entsicherte Marktförmigkeit als Treiber eines libertären Autoritarismus. In: Zick A., Küpper B., Mokros N. (Hg.). Die distanzierte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2022/23. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2023. S. 243-256.
39. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/> (дата звернення: 12.05.2026).
40. Hall P. A., Taylor R. C. R. Political Science and the Three New Institutionalisms. Political Studies. 1996. Vol. 44, Issue 5. P. 936-957.
41. Hogan J. Analyzing the Risk Thresholds for Banning Political Parties After NPD II. German Law Journal. 2022. Vol. 23. P. 97-116. URL: <https://surl.li/daovok> (дата звернення: 12.05.2026).
42. Jesse E., Backes U. Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1993.
43. JURIST. German far-right party sues national intelligence agency for extremist classification. 2025. URL: <https://surl.li/wmqxrg> (дата звернення: 12.05.2026).
44. Katz R. S., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. Party Politics. 1995. Vol. 1, Issue 1. P. 5-28.
45. Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party Systems. In: LaPalombara J., Weiner M. (eds.). Political Parties and Political Development. Princeton: Princeton University Press, 1966. P. 177-200.
46. Körber-Stiftung. Democracy in Crisis? Survey 2024. URL: <https://koerber-stiftung.de/en/projects/democracy-in-crisis/survey-2024/> (дата звернення: 12.05.2026).

47. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso, 1985.
48. Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg. Definition: Was ist Extremismus? URL: <https://www.lpb-bw.de/extremismus-definition> (дата звернення: 12.05.2026).
49. Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg. Rechtsruck in Europa. URL: <https://www.europawahl-bw.de/rechtsruck-in-europa> (дата звернення: 12.05.2026).
50. Landtag Nordrhein-Westfalen. Aufgaben des Kontrollgremiums. URL: <https://surl.li/hqdbae> (дата звернення: 12.05.2026).
51. Landtag Nordrhein-Westfalen. Jahresbericht 2023 gemäß § 28 VSG NRW. Drucksache 18/8594. 2024. URL: <https://surl.li/ckrjui> (дата звернення: 12.05.2026).
52. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In: Lipset S. M., Rokkan S. (eds.). Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. New York: Free Press, 1967. P. 1-64.
53. Loewenstein K. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. American Political Science Review. 1937. Vol. 31, Issue 3. P. 417-432.
54. McCauley C., Moskalenko S. Friction: How Radicalization Happens to Them and Us. Oxford: Oxford University Press, 2011.
55. Mediendienst Integration. Rechtsextreme in Sicherheitsbehörden. Mediendienst-Recherche. Oktober 2021. URL: <https://surl.li/dejmus> (дата звернення: 12.05.2026).
56. Moghaddam F. M. The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. American Psychologist. 2005. Vol. 60, No. 2. P. 161-169.
57. Mudde C. The Far Right Today. Cambridge: Polity Press, 2019.
58. Niedermayer O. (Hrsg.). Handbuch Parteienforschung. Wiesbaden: Springer VS, 2013.

59. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
60. NRW Justiz. OVG NRW, Urteil vom 13.05.2024 - 5 A 1218/22. URL: <https://surl.li/mnrmjd> (дата звернення: 12.05.2026).
61. NRW Justiz. VG Köln, Beschluss vom 26.02.2026 - 13 L 1109/25. URL: <https://surl.lu/matilw> (дата звернення: 12.05.2026).
62. Pfahl-Traugher A. Intellektuelle Rechtsextremisten. Das Gefahrenpotenzial der Neuen Rechten. Bonn, 2022.
63. Pierson P. Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis. Princeton: Princeton University Press, 2004.
64. Reuters. German spy agency pauses extremist classification of AfD party, local court says. 2025. URL: <https://surl.li/lhjdcx> (дата звернення: 12.05.2026).
65. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
66. Scharpf F. W. Governing in Europe: Effective and Democratic? Oxford: Oxford University Press, 1999.
67. Schmidt V. A. Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and Throughput. Political Studies. 2013. Vol. 61, Issue 1. P. 2-22.
68. Skocpol T. States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
69. Thelen K., Steinmo S. Historical Institutionalism in Comparative Politics. In: Steinmo S., Thelen K., Longstrech F. (eds.). Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. P. 1-32.
70. Thüringer Verfassungsschutz. Verfassungsschutzbericht 2022. URL: https://verfassungsschutz.thueringen.de/fileadmin/Verfassungsschutz/VSB_2022_Pressefassung.pdf (дата звернення: 12.05.2026).

71. Verband der Beratungsstellen für Betroffene rechter, rassistischer und antisemitischer Gewalt. Rechte, rassistische und antisemitische Gewalt in Deutschland 2023: Eine alarmierende Jahresbilanz der Opferberatungsstellen. 2024. URL: <https://verband-brg.de/> (дата звернення: 12.05.2026).

72. Verfassungsblog. Verfassungsschutz-Gutachten zur AfD. 2025. URL: <https://verfassungsblog.de/verfassungsschutz-gutachten-afd/> (дата звернення: 12.05.2026).

73. Völker T., Gonzatti D. S. Discourse Networks of the Far Right: How Far-Right Actors Become Mainstream in Public Debates. Political Communication. 2024. Vol. 41, Issue 3. P. 353-372.

74. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Berkeley: University of California Press, 1978.

75. Zick A., Küpper B., Mokros N. (Hg.). Die distanzierte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2022/23. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2023. (дата звернення: 12.05.2026).